

TEDLİS YAPMAKLA İTHAM EDİLEN KÛFELİ RÂVİLER
The Concealer Narrators From Kufe

Ali ÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı
Asst. Prof. Bingol University, Faculty of Theology, Department of Hadith Bingol, Turkey
celiker81@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-4361-0477

DOI: 10.34085/buifd.717103

Öz

Âlimler tarafından eleştirilen rivâyetlerden biri de müdelles hadistir. Hicrî birinci asırda yaşayan münekkidler tarafından değerlendirilmeye tabi tutulmayan tedlîs, hicrî ikinci asrın ortalarına doğru tenkid edilmiş ve bazı âlimlerce yalan ile eşdeğer görülmüştür. Hadislerin cerhini gerektiren kusurlardan sayılan “tedlîs” vasıtasıyla hadis nakletme yöntemine bazı sika râviler de başvurmuşlardır. Sonraki dönem âlimleri, bazı şartları taşımaları halinde müdellislerin bir kısım rivâyetlerini sağlam olarak değerlendirmişlerdir. Bahse konu olan Kûfe, en fazla müdellis râvi barındıran şehir olarak öne çıkmıştır. Tedlîs yapmakla itham edilen Kûfeli râvilerin ekseriyeti hadis rivâyetinde güvenilir kabul edilmişlerdir. Dolayısıyla bunların rivâyetlerini terk etmek yerine değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu makalede, Kûfe’de masum sayılabilecek gerekçelerle rivâyette bulunan Kûfeli müdellislerin hadis rivâyetindeki durumları irdelenerek bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur. Ayrıca râvilerimizin hayatlarını idame ettikleri Kûfe’nin şehir tarihi hususunda bilgi verilip Kûfe’deki hadis faaliyetlerine kısaca değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Kûfe, Sika, Müdellis, Rivâyet.

Abstract

One of the hadith narration samples, which is criticized by the Islamic scholars is the concealed hadith. Concealing, which was not assessed by critics in the first century of the Hijra, was criticized and regarded as a lie from the middle of the second century of the Hijra. Some of the sika narrators also used the technique of transmitting hadiths through "concealing," which is one of the mistakes that require the reliance of hadiths. The scholars of the following period accepted some of the concealers' narrations if they meet some specific necessities. The city of Kufa, which is mentioned, hosts the most appreciated concealer hadith narrators. Most of these hadith narrators from Kufa, accused of carrying out concealing, are commonly accepted as reliable in the hadith narrative. Hence, instead of abandoning all of the narrations they conveyed, they were recognized by the critics. In the article, the status of concealers from Kufa, who narrated by acceptable reasons, was examined and assessed. Furthermore, information was given about the history of Kufa, where the narrators sustain their lives, and briefly introduced the hadith activities in Kufa.

Keywords: Hadith, Kufa, Reliable, Concealed, Narrative.

GİRİŞ

Kaynaklar, cerh-ta’dîl faaliyetlerinin başlangıcını İslamiyet’in ilk dönemine kadar götürmektedirler. Hadislerin ilk muhatapları kabul edilen sahâbe neslinin kültür ve algı düzeylerinin aynı seviyede olmamaları hasebiyle rivâyetlerin farklı anlaşılması kaçınılmaz oluyordu. Dolayısıyla hadislerde meydana gelen bazı yanlış anlamalar/anlaşılmalara Hz. Peygamber ile diğer sahâbiler tarafından düzeltiliyordu. Râşid Halifelerin (11-40/632-661) son dönemine doğru patlak veren fitne hareketleri neticesinde Hz. Osmân (ö. 35/656) katledilmiş ve yeni dini gruplar zuhur etmiştir. Ortaya çıkan gruplar kendi fikirlerinin propagandasını

yapmak, karşıt görüşü zemmetmek amacıyla rivâyetler uydurmuş, muhaddisler ise bu sorunlara karşı yeni kaideler ortaya koymuşlardır. Nitekim hicrî birinci asırda sırasıyla isnâd faaliyetleri başlamış ve hemen akabinde cerh-ta'dîl uygulamaları bunu takip etmiştir.¹

Hicrî ikinci asırda ise daha önceki sıkıntılara ilaveten yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. İşte bu dönemin hadis rivâyetinde ortaya çıkan sorunlardan biri de tedlîs yoluyla rivâyette bulunma meselesi olmuştur. Rivâyetin terkine sebebiyet veren kusurlar içerisinde değerlendirilen “tedlîs”, birçok Kûfeli râvinin başvurduğu bir yöntemdi. Hâkim en-Neysâbûrî (ö. 405/1014) tedlîs yoluyla hadis nakledenlerin yoğun olarak bulunduğu beldeleri sıralarken listenin başında Kûfe'yi zikretmiştir.² Nitekim İbn Hacer'in (ö. 852/1448) müdellisleri konu edinen eserinde en çok Kûfelileri zikretmesi, Hâkim'in tespitini teyit etmesi açısından önemlidir.³

“Tedlîs” ile ilgili çalışmalara katkı sunacağımızı düşündüğümüz araştırmamızda, “müdellis” olmakla itham edilen râvilerin hayatlarını idame ettikleri şehir olan Kûfe hakkında bilgi verdikten sonra sırasıyla tedlîs'in sözlük ve terim manası, tedlîs yoluyla hadis nakletmeye sevk eden amiller, Kûfeli müdellisler ve rivâyetlerinin değeri irdelenecektir.

I- Kûfe Şehrine Genel Bir Bakış

Kûfe, Fırat'ın batı kenarında kurulmuş olup Neced ile Kerbelâ arasındadır.⁴ Irak fethine katılan askerlerin sağlık sorunları yaşamaları üzerine ordu komutanı Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö. 55/675) Halife'den yeni bir yerleşim yeri kurma isteğinde bulunmuştu. Hz. Ömer (ö. 23/644) bazı kurallar dâhilinde ordugâh şehrin inşasına izin vermiş ve Kûfe şehri kurulmuştu.⁵ Şehrin kuruluşu için farklı tarihler zikredilse de genellikle 17/638'de kurulduğu benimsenmiştir.⁶

İlk dönemlerde yapı malzemesi çadır veya kamış olup portatif tipi evler şeklinde inşa edilen⁷ Kûfe, kuruluşundan kısa bir süre sonra gelişerek bölgenin önemli şehirlerinden olmuş ve farklı dönemlerde başşehir/ başkent olarak idare merkezi yapılmıştır.⁸ Daha sonra şehir sırasıyla Emevîler ile Abbâsîlerin hâkimiyetine girmişti. Günümüzde ise Kûfe, Neced şehrinin bir ilçesi konumundadır.⁹

II-Kûfe'de Hadis Faaliyetleri

Hz. Ömer, Kûfe kadılığı ve beytülmâl idaresiyle Abdullah b. Mes'ûd'u (ö. 32/652-53) görevlendirdi. İbn Mes'ûd aynı zamanda İslâm'ı öğretmek ve ilmî faaliyetlerde bulunmak

¹ Geniş bilgi için bk. Emin Aşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkîdi* (İstanbul: İFAV, 1997), 130-138.

² Muhammed b. Abdullâh Hâkim en-Neysâbûrî, *Ma'rifetu ulûmi'l-hadis*, thk. Ma'zem Hüseyin (Beyrut: Dâru İhyai'l-Ulûm, 1977), 111; Ahmed b. Abdurrahîm b. Huseyn Ebû Zur'a Veliyuddîn Irâkî, *Kitâbü'l-Müdellisîn*, thk. Re'fet Fevzî Abdülmuttalîb-Nâfiz Hüseyin Hammâd (el-Mansûra: Dâru'l-Vefâ, 1995), 110-111.

³ Kûfeli müdellisler için bkz Ebû'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *Ta'rifu ehli't-takdîs bi merâtibi'l-mevsûfîne bi't-tedlîs*, thk. Âsım b. Abdullâh el-Karyûtî (Ammân: Mektebetü'l-Menâr, 1983), 18-68 Veysel Özdemir, *Tedlîs Değerlendirmelerinde Usûl*, 1. Baskı. (Ankara: İlâhiyât, 2014), 237-238.

⁴ Casim Avcı, “Kûfe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/339.

⁵ Ahmed b. Yahya b. Cabir Belâzurî, *Futûhu'l-büldân*, thk. Abdullah Enis et-Tubbâ - Ömer Enis et-Tubbâ (Beyrut: Mevsua'tu'l-Me'arif, 1987), 387-88; Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Târihu't-taberî*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Kahire: Dâru'l-Me'arif, 1967), 4/40-41; Yakût b. Abdullah el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân* (Beyrût: Dâru Sadr, 1988), 4/491; Abdurrahman b. Muhammed b. Haldûn, *Târihu İbn Haldûn*, thk. Halil Şehâde - Süheyl Zukkâr (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2000), 2/549-50; Hüseyin Kahraman, *Kûfe'de Hadis* (Bursa: Emin Yayınları, 2006), 10.

⁶ Belâzurî, *Futûhu'l-büldân*, 388; et-Taberî, *Târih*, 4/40; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 4/491.

⁷ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 4/491; Kahraman, *Kûfe'de Hadis*, 12.

⁸ Avcı, “Kûfe”, 26/339; Kahraman, *Kûfe'de Hadis*, 28, 72.

⁹ Avcı, “Kûfe”, 26/341-42.

suretiyle tefsir, hadis, fıkıh, kıraat ve gramer ekollerinin temelini atarak buradaki ilmî geleneği oluşturdu.¹⁰ Kûfe’de özellikle mezkûr alanlarda birçok âlim yetişmiş ve Kûfe merkezli ilmî ekoller ortaya çıkmıştır. Özellikle hadis sahasında Abdullah b. Mes’ûd, İbrâhîm en-Nehâî (ö. 96/714), eş-Şa’bî (ö. 104/722), es-Sevrî (ö. 161/778), Vekî’ (ö. 197/812), Fadl b. Dükeyn (ö. 219/834) ve daha birçok muhaddis Kûfe’de hadis kültürünün gelişmesine büyük katkı sunmuşlardır.¹¹

III- “Tedlîs” Kavramı ve Kûfeli Müdellis Râviler

A. Tedlîs’in lügat ve ıstılah anlamı

Tedlîs, “دلس” kökünden geldiğinde “zulmet ve karanlık; “دلس” babından türedildiğinde ise “işin kusurunu/noksanlığını setretmek/gizlemek” manalarına gelmektedir.¹² İstılâh anlamı ise “Bir râvînin karşılaştığı/mülaki olduğu ve hadis işitmediği veya çağdaşı olup aralarında lika gerçekleşmediği/görüşmediği veyahut daha önceleri hadis işittiği hocasından, duymadığı rivâyetleri semâ etmiş zanını veren sîgalarla nakletmesidir”.¹³ Müdelles hadis kendi içerisinde birçok kısma ayrılmaktadır.¹⁴ Muhaddisler, müdelles rivâyetlerin kabulü veya reddine yönelik farklı görüşler serdetmişlerdir.¹⁵

Öte yandan tedlîs hususunda ilk defa görüş serdeden “*Tedlîs kizbdır.*” sözüyle Avf b. Ebî Cemile (ö. 146/763)’dir.¹⁶ Avf’den sonra tedlîs hususunda fikir beyan eden Şu’be b. Haccâc (ö. 160/776) tedlîs ile yalanı eşdeğer görmüştür.¹⁷ Bu âlimlerin tedlîsi cerh sebebi kabul etmelerinin hicrî II. asrın ortalarına tekabül ettiği görülmektedir. Nitekim Şu’be’nin Ebû Hureyre’yi (ö. 58/678) tedlîs yapmakla itham etmesi¹⁸ ile “Amr b. Mürre ile İbn Avn’ın dışında tedlîs yapmayı görmediğini”¹⁹ söylemesi, ilk dönemlerde tedlîs kavramının farklı anlamda kullanıldığını akla getirmektedir. Kanaatimizce tedlîs kavramı, ıstılahlaşma ile isnadın yaygınlaşmadığı ilk zamanlarda mevsul olmayan rivâyetler için kullanılan bir tabirdir.

B. Tedlîse Başurmanın Sebepleri

Kaynaklarda, tedlîs yoluyla hadis nakledilmesinde birçok sebep zikredilmektedir. Söz konusu sebepler şunlardır:

- Rivâyetleri sağlam gösterme arzusu
- Râvînin hocasından yaşça büyük olması

¹⁰ Avcı, “Kûfe”, 26/340.

¹¹ Kemal Sandıkcı, *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadîs* (Ankara: DİB, 1991), 189-226.

¹² Misfir b. Ğurmullah ed- Dümeynî, *Tedlîsü fi’l-hadîs hakikatuhû ve aksâmuhû ve ahkâmuhû ve merâtibuhû ve’l-mevsûfûne bih* (Riyad: y.y., 1992), 35-36; Özdemir, *Tedlîs*, 26.

¹³ Âlimler tarafından tedlîs için birçok ıstılâhî tanımı yapılmıştır. Haklarında bilgi için bk. Irâkî, *Kitâbü’l-Müdellisîn*, 5-6; Bünyamin Erul, “Tedlîs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40/263; Özdemir, *Tedlîs*, 29-40.

¹⁴ Hakkında bilgi için bk. Irâkî, *Kitâbü’l-müdellisîn*, 6-8.

¹⁵ Söz konusu görüşler için bk. Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi’l-ilmî’r-rivâye*, thk. Zekeriyâ Umeyrât (Beirut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1971), 313-316.

¹⁶ Ebû Ahmed Abdullah el-Curcânî İbn Adî, *el-Kâmil fi’l-duafâ’i’r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed-Alî Muhammed (Beirut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, ts.), 1/107.

¹⁷ İbn Adî, *Duafâ*, 1/107; Bağdâdî, *Kifâye*, 309.

¹⁸ İbn Adî, *Duafâ*, 1/151; Ayrıca bu hususta geniş bilgi için bk. Özdemir, “Ebû Hureyre’ye Yöneltilen Tedlîs İsnâdı Bağlamında Sahâbe Zamanında Tedlîsin İmkân ya da İmkânsızlığı”, *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sabâbe-II - Sahâbe ve Rivâyet İlimleri- Tebliğ ve Müzakereler*, (2016), 297-324.

¹⁹ Irâkî, *Kitâbü’l-Müdellisîn*, 33.

- Râvinin hocasının muammerûndan olması
- Âli isnâd elde etme isteği
- Râvinin hocalarını çok göstermek arzusu
- Tefennün etme arzusu
- Râvinin hadis talebi için seyahat yaptığını dile getirmek istemesi
- Râvinin rivâyet hususunda bilgi sahibi olduğunu gösterme arzusu
- Kitaplardan/sahifelerden rivâyette bulunmanın hoş karşılanmaması
- İstılahlaşmanın henüz yaygın olmayışı
- Rivâyetlerin elde edilmiş yöntemlerini ayırt eden edâ sigalarının kullanılmayışı
- Siyasi ve itikâdî etkenlerin etkisi
- Râvinin rivâyetlerini hoş gösterme arzusu
- Râvinin hadis aldığı şeyhin veya senedde yer alan bir râvinin tevsik edilmeyişi²⁰ gibi sebepler zikredilmektedir.

C. Kûfe’de Müdellis Olarak İtham Edilen Râviler

Kaynaklarda müdellis olarak zikredilen birçok Kûfeli râvi yer almaktadır. Burada tedlîs yapmakla itham edilen Kûfeli müdellisleri, İbn Hacer’in (ö. 852/1449) “*Ta’rif*” adlı eserinde benimsediği mertebeler içerisinde değerlendirmeye tabi tutacağız.²¹ Bununla birlikte İbn Hacer’in eserinde yer vermediği râvileri ise diğer kaynaklardan tespit edip mezkûr mertebelerde ele alacağız.

Birinci Mertebe

Bu mertebede nadiren tedlîs yapan râviler yer almaktadır. Söz konusu râviler şunlardır:

Hafs b. Ğıyâs (ö. 194/810)

Hadis rivâyetinde hafız ve sikâ kabul edilmiştir.²² Zehebî (ö. 748/1348) onun hüccet ve sika olduğunu ve rivâyetlerinin makbul olduğunu ifade etmiştir. ²³ Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/814) ise onun Âmeş’in en sağlam talebesi olduğunu söylemiştir.²⁴ Rivâyetleri Kütüb-i Sitte’de tahrîc edilmiştir.²⁵

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ile Dârekutnî (ö. 385/995) onu tedlîs yapmakla itham etmişlerdir.²⁶

²⁰ Geniş bilgi için bk. Dumeynî, *Tedlîs*, 83-93; Özdemir, *Tedlîs*, 42-73.

²¹ İbn Hacer’in mertebeleri belirlerken uyguladığı kriterler için bk. Askalânî, *Ta’rif*, 13-14.

²² Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdullah İclî, *Ma’rifetü’s-sikât*, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî (Kâhire: Matba’atu’l-Medîne, 1984), 1/310; Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Büstî, *Kitabü’s-sikât*, thk. Muhammed Abdu’l-Mu’id Hân (Haydarâbâd: Dâiretü’l-Meârifî’l-Osmâniyye, 1973), 6/200; Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehbî, *Siyeru a’lami’n-nübelâ*, thk. Beşâr Avâd Ma’rûf (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 1988), 9/23; *Tezkiretü’l-huffâz* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, ts.), 2/297.

²³ Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. ez-Zekî el-Mizzî, *Tehzîbu’l-kemal fi esmai’r-ricâl*, thk. Beşâr Avvâd Ma’rûf (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 1983), 7/60-61; Zehebî, *Siyer*, 9/31.

²⁴ Celâleddin Abdurrahman b. Muhammed es-Suyûtî, *Esmâü’l-müdellisîn*, thk. Mahmud Muhammed (Beyrut: Dâru Cil, 1992), 45.

²⁵ Irâkî, *Müdellisîn*, 45; Askalânî, *Ta’rif*, 21.

²⁶ Ebû Saîd Selâhaddîn Halîl b. Keykeldî Alâî, *Camîu’t-tahsîl fi Ahkâmi’l-Merâsil*, thk. Hamdî Abdulmecîd es-Selefî (Beyrut: Âlemü’l-Kutub, 1986), 106; Irâkî, *Kitâbü’l-Müdellisîn*, 45; Sibt İbn el-’Acemî eş-Şâfiî el-Halebî, *et-Tebyîn li esmâi’l-müdellisîn*, thk. Yahya Şefik (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1986), 22.

Seleme b. Temmâm (ö. 130-140/748-757)

Kûfeli etbâu't-tâbiîndendir.²⁷ İbn Maîn (ö. 233/848), el-İclî (ö. 261/875), İbn Hibbân (ö. 354/965), İbn Adî (ö. 365/976) ve başkaları onu farklı ta'dil lafızlarıyla tevsik etmişlerdir.²⁸ İbn Ebû Hâtim (ö. 327/938) İbn Hanbel'in onun hadiste güçlü olmadığını söylediğini, kendisi ise onun sika, sadûk ve lâ be'se bih olduğunu belirtmiştir.²⁹ Rivâyetlerini Tirmizî (ö. 279/892) ile Nesâî (ö. 303/916) eserlerine almışlardır.³⁰

Ali b. Medînî'nin (ö. 234/848-9) el-Kattân'a Hammâd–Ebû Abdillâh eş-Şekarî–İbrâhîm'den gelen rivâyetle ilgi sorusuna Yahyâ, Hammâd ile İbrâhîm'in arasında üç kişinin olduğunu ve Seleme'nin bu rivâyeti İbrâhîm'den işitmediğini belirtmiştir.³¹ el-Alâî (ö. 761/1359) ise onun mezkûr rivâyeti başka birisinden duyduğunu belirterek tedlîse yormuştur.³² Ancak el-Mizzî (ö. 742/1341) onun en-Nehâî'den rivâyetlerinin olduğunu söylemiştir.³³ Kanaatimizce el-Alâî'nin "Seleme tedlîs yapmıştır" zannından sonraki dönem müellifleri etkilenmiş olabilirler.

Abdurabbihî b. Nâfi (ö. 171/787)

Hadis rivâyetinde farklı lafızlarla nitelenmiştir.³⁴ Rivâyetlerini Tirmizî dışındaki Kütüb-i Sitte müellifleri eserlerinde zikretmişlerdir.³⁵

Hatîb (ö. 463/1071) onun tedlîs yaptığını söylemiş,³⁶ Dümeynî ise onun sadece bir rivâyetinden dolayı itham edildiğini belirtmiştir.³⁷ Öte yandan Yahyâ el-Kattân'ın ondan razı olmadığı belirtilmiş,³⁸ İbn Hanbel ise el-Kattân'ın fikrine katılmamış³⁹ ve onun salih birisi olduğunu ve onda hayırdan başka bir şey bilmediğini söylemiştir.⁴⁰ Hadis rivâyetinde tevsik edilen Abdurabbihî sadece el-Kattan tarafından tenkid edilmiştir. Ayrıca ricâl kaynaklarında mezkûr değerlendirme dışında onun tedlîs yaptığına dair herhangi bilgi zikredilmemiştir.

Şibâk ed-Dabbî (ö. ?)

Hadis rivâyetinde sika kabul edilmiştir.⁴¹ Rivâyetlerini Ebû Dâvud (ö. 275/888), Nesâî ve İbn Mâce (ö. 279/892) eserlerine almışlardır.⁴²

Dârekutnî ile Hâkim onun müdellis olduğunu söylemişlerdir.⁴³ ed-Dümeynî ise Şibâk'ı itham edenlerin onun tedlîsini açıklayamadıklarını belirtmiştir.⁴⁴

²⁷ Askalânî, *Ta'rif*, 21.

²⁸ Ebu Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn, *Kitâbu't-târih*, thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf (Mekke: y.y., 1979), 4/125; İclî, *Sikât*, 1/420; İbn Adî, *Duaî*, 4/362; İbn Hibbân, *Sikât*, 4/318.

²⁹ Abdurrahman b. Ebî Hâtim er-Râzî, *Kitâbü'l-cerh ve't-ta'dil* (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1953), 4/157.

³⁰ Mizzî, *Tehzîb*, 11/268-69.

³¹ Râzî, *Kitâbü'l-cerh*, 1/235.

³² Alâî, *Camîu't-tahsil*, 187.

³³ Mizzî, *Tehzîb*, 11/268.

³⁴ İclî, *Sikât*, 2/71; Râzî, *Kitâbü'l-cerh*, 6/42; İbn Hibbân, *Sikât*, 7/154.

³⁵ Mizzî, *Tehzîb*, 16/485.

³⁶ Askalânî, *Ta'rif*, 22; Dümeynî, *Tedlîs*, 212.

³⁷ Dümeynî, *Tedlîs*, 212.

³⁸ Râzî, *Kitâbü'l-cerh*, 6/42.

³⁹ Râzî, *Kitâbü'l-cerh*, 6/42; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Ayyâd Ma'rûf (Beirut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2001), 12/439.

⁴⁰ Mizzî, *Tehzîb*, 16/487.

⁴¹ Râzî, *Kitâbü'l-cerh*, 4/390; İbn Hibbân, *Sikât*, 6/453; Mizzî, *Tehzîb*, 12/349.

⁴² Askalânî, *Ta'rif*, 21.

⁴³ Alâî, *Camîu't-tahsil*, 106; Halebî, *Tebyîn*, 32; Askalânî, *Ta'rif*, 21.

Fadl b. Dukeyn (ö. 218/833)

Ebû Hâtîm (ö. 277/890), Ebû Zur'a (ö. 264/878) ve Fesevî (ö. 277/890) onun için mutkîn,⁴⁵ İbn Hibbân ise dönemin en mutkîni lafzını kullanmıştır.⁴⁶ Zehebî onun hafızü'l-kebir, şeyhü'l-islâm ve sebt olduğunu ifade etmiştir.⁴⁷ İbn Maîn ondan daha sağlamını görmediğini,⁴⁸ el-Kattân ise onunla muvafık olduktan sonra diğerlerinin ihtilafına bakmadığını söylemiştir.⁴⁹ Rivâyetleri Kütüb-i Sitte'de zikredilmiştir.⁵⁰

Ahmed b. Sâlih (ö. 248/862) ondan daha sağlamını görmediğini belirttiğinden sonra onun tedlîs yaptığını ve münkerlerinin olduğunu belirtmiştir.⁵¹ Ancak kaynakları tetkik ettiğimizde onun tedlîs yaptığını dair herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Kendisinden birçok meşhur muhaddis rivâyette bulunmuş ve âlimlerce en sağlam/mutkîn râvi olarak nitelendirilmiştir. Kanaatimizce İbn Salih'in onun hakkındaki cerhi bir zandan ibarettir. Nitekim kendisi de onu en sağlam olarak vasıflandırmaktadır.

Züheyr b. Muâviye (ö. 173/789)

İbn Hibbân, Iraklıların onu es-Sevrî'nin halefi olarak gördüğünü ve kendi akranları içerisinde en mutkîn olduğunu ifade etmiştir.⁵² Onun için Ebû Hâtîm, Ebû Zur'a, Nesâî ve Zehebî sebt, sika, mutkîn, hafız, mücevvid ve hüccet lafızlarını kullanmışlardır.⁵³ Rivâyetleri Kütüb-i Sitte'de zikredilmiştir.⁵⁴

İbn Hanbel ile el-İclî onu tevsik etmekle birlikte onun Ebû İshâk es-Sebî'î'den ihtilât sonrası naklettiği rivâyetleri için leyyin lafzını kullanmışlardır.⁵⁵ Öte yandan Zehebî, Ebû İshâk'ın ihtilâta uğramadığını ve sadece yaşlılığı esnasında hızında noksanlık yaşadığını ve bu durumun rivâyetlerine etki etmediğini belirtmiştir.⁵⁶ Bu hususta el-Alâî de Ebû İshâk'ın rivâyetleri karıştırmadığını ve muhaddislerin onun rivâyetleriyle mutlak olarak ihticâda bulduklarını söylemiştir.⁵⁷

Ebu'l-Kâsım et-Taberânî (ö. 360/971) onun müdellis olduğunu ve insanların onu tad'îf ettiklerini belirtmiştir. ed-Dümeynî ise onun zayıf ve müdellis olduğuna dair bilgi görmediğini belirterek onun ihtilât sonrası Ebû İshâk'tan rivâyette bulunduğu için ta'n edildiğini söylemiştir.⁵⁸ Kanaatimizce Züheyr'in tedlîs yapmadığı, sadece Ebû İshâk'tan ihtilât sonrası naklettiği rivâyetlerinden ötürü tedlîs yapmakla itham edilmiştir. Dolayısıyla Zehebî ile el-

⁴⁴ Dumeynî, *Tedlîs*, 204.

⁴⁵ Râzî, *Kitâbü'l-cerh*, 7/62; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/373.

⁴⁶ İbn Hibbân, *Sikât*, 7/319.

⁴⁷ Zehebî, *Siyer*, 10/142; *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/372.

⁴⁸ Zehebî, *Siyer*, 10/147.

⁴⁹ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/373.

⁵⁰ Askalânî, *Ta'rif*, 23;

⁵¹ Askalânî, *Ta'rif*, 23; Dumeynî, *Tedlîs*, 220.

⁵² İbn Hibbân, *Sikât*, 6/337.

⁵³ Râzî, *Kitâbü'l-cerh*, 3/589; Mizzî, *Tehzîb*, 9/425; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/233.

⁵⁴ Mizzî, *Tehzîb*, 9/425.

⁵⁵ İclî, *Sikât*, 1/372; Râzî, *Kitâbü'l-cerh*, 3/588-89; Mizzî, *Tehzîb*, 9/424.

⁵⁶ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/233; Mizân, 2/86.

⁵⁷ Alâî, *Kitâbu'l-muhtelîtin*, thk. Rifat Fevzî Abdülmuttalib-Ali Abdülbasit Mezîd (Kâhire: Mektebetü'l-Hancî 1996), 94.

⁵⁸ Dumeynî, *Tedlîs*, 199-200.

Alâî'nin değerlendirmelerini de göz önünde bulundurduğumuzda onun söz konusu rivâyetlerinin bir sorun teşkil etmediği söylenilebilir.

Abdürrahîm b. Süleymân (ö. ?)

Münekkidler tarafından tevsik edilmiştir.⁵⁹ Rivâyetleri Kütüb-i Sitte'de zikredilmiştir.⁶⁰

Hatîb onun şuyûh tedlîsi yaptığını belirtmiştir. ed-Dümeynî ise bu durumun birçok muhaddis tarafından normal karşılandığını ve rivâyetlerin sıhhatine hâlel getirmediğini belirtmiştir.⁶¹

Osmân b. Âsım el-Kûfî (ö. 127/745)

İbn Mehdî (ö. 198/814) onun Kûfe'de en sağlam dört kişiden birisi olduğunu,⁶² İbn Maîn ve Ebû Hâtım ise onun sika olduğunu belirtmişlerdir.⁶³ Rivâyetleri Kütüb-i Sitte'de yer almıştır.⁶⁴

İbn Hacer onun tedlîs yaptığını⁶⁵ belirtmesine rağmen onu *et-Ta'rif*'inde zikretmemiştir. Bu hususta ed-Dümeynî ise onun sadece Ameş'ten naklettiği rivâyetlerinden dolayı itham edildiğini belirtmiştir.⁶⁶

Kays b. er-Rabî' (ö. 168/785)

Münekkidler tarafından hadis rivâyetinde farklı lafızlarla tevsik edilmiştir.⁶⁷ İbn Hacer onu tevsik ettikten sonra onun yaşlılığı esnasında hafızasının bozulduğunu ifade etmiştir.⁶⁸

Hatîb onun Kûfe'de hadisleri en iyi bilen kişi olduğunu ve şuyûh tedlîsini yaptığını belirtmiştir. Dümeynî ise bu durumun rivâyetin sıhhatine etki etmediğini söylemiştir.⁶⁹

Nezâl b. Subre (ö. ?)

Münekkidlerce hadis rivâyetinde tevsik edilmiştir.⁷⁰ Rivâyetlerini Nesâî dışındaki Kütüb-i Sitte müellifleri eserlerinde zikretmişlerdir.⁷¹

el-Mizzî, onun sahâbî oluşunda ihtilaf olduğunu ve Hz. Peygamber'den rivâyette bulunduğunu belirtmiştir.⁷² ed-Dümeynî ise en-Nezâl'ın tedlîsi anımsatan sîgalarla Hz. Peygamber'den naklettiği rivâyetlerden dolayı itham edildiğini söylemiştir.⁷³ Ancak usûl kaidelerine göre bu şekilde nakledilen rivâyetler mürsel olarak adlandırılmıştır.

Meymûn b. Ebî Şebîb (ö. 83/702)

⁵⁹ İbn Hibbân, *Sikât*, 8/412; Mizzî, *Tehzîb*, 18/36; Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, thk. Âdil Mürşid (Beirut: Müessesetu'r-Risâle, 1999), 607.

⁶⁰ Mizzî, *Tehzîb*, 18/36.

⁶¹ Dumeynî, *Tedlîs*, 212-13.

⁶² Râzî, *Kitâbü'l-cerh*, 6/161; Zehebî, *Siyer*, 5/413.

⁶³ Râzî, *Kitâbü'l-cerh*, 6/161.

⁶⁴ Zehebî, *Siyer*, 5/412.

⁶⁵ Muhakkik'in ziyadesi için bk. Askalânî, *Ta'rif*, 64.

⁶⁶ Dumeynî, *Tedlîs*, 217.

⁶⁷ Bağdâdî, *Târîh*, 14/472; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/227.

⁶⁸ İbn Hacer, *Takrîb*, 804; Dumeynî, *Tedlîs*, 220.

⁶⁹ Bağdâdî, *Târîh*, 14/471; Dumeynî, *Tedlîs*, 220.

⁷⁰ Muhammed b. Sa'd b. Munî', *Kitâbü't-tabakâti'l-kebir*, thk. Alî Muhammed Ömer (Kâhîre: Mektebetü'l-Hancı, 2001), 8/206; Râzî, *Kitâbü'l-cerh*, 8/498; İbn Hibbân, *Sikât*, 5/482.

⁷¹ Mizzî, *Tehzîb*, 29/334.

⁷² Mizzî, *Tehzîb*, 29/334-35.

⁷³ Dumeynî, *Tedlîs*, 239-40.

İbn Hacer onun sadûk olduğunu ve çokça irsâl yaptığını söylemiştir.⁷⁴ el-Halebî (ö. 841/1438), hadis ulemasından kimsenin onun tedlîs yaptığını söylemediğini, sadece bazı Hanefi fukehâsi *Sahîhu'l-Müslim*'in mukaddimesinin haşiyesinde onu tedlîs yapmakla itham ettiklerini belirtmiştir.⁷⁵ ed-Dümeynî ise onun görmediği sahâbilerden irsâl yoluyla hadis naklettiğini ifade etmiştir.⁷⁶ Rivâyetleri Kütüb-i Sitte'de tahrîc edilmiştir.⁷⁷

Bu mertebede *et-Ta'rif*'te beş; diğer kaynaklardakilerle birlikte toplam on tane Kûfeli zikredilmiştir. Mezkûr râvilerin tamamı sika olup çoğu hafız mertebesindedir. Müdellis olduklarına dair bir ittifakın olmadığı aksine bazıları hakkında yapılan değerlendirmelerin bir zandan ibaret olduğu düşünülmektedir.

İkinci Mertebe

Bu mertebede az tedlîs yapan râviler yer alıp genellikle büyük hadis imâmları zikredilmektedir. Söz konusu râviler şunlardır:

İbrahim en-Nehâî (ö. 96/715)

Kûfeli tabiînlerinden olup meşhur fıkıhçılardandır.⁷⁸ el-İclî onun sika olduğunu ve birçok sahâbiyi görmesine rağmen onlardan rivâyette bulunmadığını söylemiştir.⁷⁹ Rivâyetleri Kütüb-i Sitte'de yer almıştır.⁸⁰

Hâkim onun tedlîs yoluyla rivâyette bulunduğunu belirtmiştir.⁸¹ Ebû Hâtim onun sadece Hz. Âişe (ö. 58/678) ile görüştüğünü ve çokça irsâl yaptığını söylemiştir.⁸² Bu konuda ed-Dümeynî ise onun sikalardan irsâl yaptığını ifade etmiştir.⁸³ Ayrıca kendisi, işitmediği rivâyetleri "قال", duyduğu rivâyetleri ise "حدثني" sığasıyla naklettiğini belirtmiştir.⁸⁴

Öte yandan belirtmekte fayda olacağını mülahaza ettiğimiz bir konu Kûfe'de varolan siyasî baskılardan dolayı râvilerin hadis işittikleri sahâbilerin isimlerini zikretmekten çekinmeleridir. Bu çerçevede baktığımızda en-Nehâî'nin yaşadığı dönem özellikle ehl-i beyte karşı nefretin ve baskının zirvede olduğu Haccâc'ın valiliği zamanıdır. Nitekim Haccâc'ın ölümüne birçok muhaddis sevinmiş, en-Nehâî ise sevincinden gözyaşı dökmüştü.⁸⁵ Bu ise muhaddislerin Hz. Ali ile taraftarları vasıtasıyla gelen rivâyetlerin naklinde rahat davranamadıklarını akla getirmektedir.

Münekkidler tarafından tevsik edilen en-Nehâî'ye nispet edilen birçok müdelles/mürsel rivâyet vardır. Kanaatimizce onun tedlîsi sikalardan yapması, ayırt edici sığa kullanmaya dikkat etmesi, yaşadığı siyasî baskıların varlığı ile mezkûr dönemde tedlîsin/irsâlin kötü karşılanmaması gibi nedenler onun tedlîs yoluyla rivâyette bulunmasının sorun teşkil etmediğini akla getirmektedir.

⁷⁴ Askalânî, *Takrîb*, 989.

⁷⁵ Halebî, *Tebyîn*, 58.

⁷⁶ Dumeynî, *Tedlîs*, 237-38.

⁷⁷ Mizzî, *Tehzîb*, 29/206.

⁷⁸ Askalânî, *Ta'rif*, 28.

⁷⁹ İclî, *Sikât*, 1/209-10.

⁸⁰ Mizzî, *Tehzîb*, 2/233.

⁸¹ Alâî, *Camîu't-tahsil*, 104; Halebî, *Tebyîn*, 14.

⁸² Askalânî, *Ta'rif*, 28.

⁸³ Dumeynî, *Tedlîs*, 250-51.

⁸⁴ Mizzî, *Tehzîb*, 2/239; Zehebî, *Siyer*, 4/522.

⁸⁵ Özdemir, "Kûfe'de İrsâl ve Tedlîsin Çok Olmasının Gerekçeleri Üzerine", *HADİTH / 3* (Şubat 2020): 29-30.

İsmâîl b. Ebî Hâlid (ö. 146/763)

Küçük tabiinden olup muhaddislerce hadis rivâyetinde tevsik edilmiştir.⁸⁶ Zehebî, âlimlerin onun itkan oluşunda ve rivâyetlerinin delil sayılmasında icma ettiklerini ve onun rivâyetlerinin *Sahîhü'l-Buhârî'*deki en sağlam hadislerden olduğunu ifade etmiştir. Rivâyetleri Kütüb-i Sitte'de zikredilmiştir.⁸⁷

Nesâî ve başkaları onun müdellis olduğunu söylemişlerdir.⁸⁸ el-İclî onun Şa'bî' gibi sikalardan irsâl yaptığını belirtmiştir.⁸⁹ Dümeynî ise bu durumun irsâl olmayıp isnad tedlîsi olduğunu ifade etmiştir.⁹⁰

Beşîr b. el-Muhacir (ö. 141/758)

Küçük tabiîlerden olup hadis rivâyetinde tevsik edilmiştir.⁹¹ İbn Hibbân onun likası olmadığı Enes'ten (ö. 93/711-12) tedlîs yoluyla rivâyette bulunduğunu söylemiştir.⁹² el-Mizzî ise onun Enes'i gördüğünü ancak rivâyette bulunmadığını ifade etmiştir.⁹³ Bu hususta ed-Dümeynî, aslında bu durumun tedlîs değil de irsâl olması gerektiğini belirtmiştir.⁹⁴ Rivâyetlerini Buhârî dışındaki Kütüb-i Sitte müellifleri eserlerinde tahrîc etmişlerdir.⁹⁵

Hakem b. Uteybe (ö. 113/731)

Küçük tabiîlerdendir. İbn Hanbel onun sahîhu'l-kitâb olduğunu ve neredeyse rivâyetlerde hata yapmayacak kadar sebt olduğunu belirtmiştir.⁹⁶ İbn Uyeyne Kûfe'de onun benzerinin olmadığını,⁹⁷ el-İclî onun sika ve sebt olduğunu söylemiştir.⁹⁸ Rivâyetleri Kütüb-i Sitte'de zikredilmiştir.⁹⁹

İbn Hibbân ve İbn Hacer onu tevsik etmiş ve tedlîs yaptığını belirtmişlerdir.¹⁰⁰ Nesâî de onu tedlîs yapmakla itham etmiştir.¹⁰¹ ed-Dümeynî ise onun sadece likası olduğu bazı kişilerden rivâyette bulunduğunu ve isnad tedlîsini yaptığını belirtmiştir.¹⁰²

Hammâd b. Üsâme (ö. 201/817)

Tebe-i tabiinden olup¹⁰³ rivâyetleriyle ihticâta ittifak vardır.¹⁰⁴ İbn Hanbel onun sika ve sebt olduğunu ve rivâyetlerinde neredeyse hata yapmadığını belirtmiştir. Zehebî ise onun

⁸⁶ İclî, *Sikât*, 1/224; Zehebî, *Siyer*, 6/177; Askalânî, *Ta'rif*, 28.

⁸⁷ Zehebî, *Siyer*, 6/176-77.

⁸⁸ Alâî, *Camîu't-tahsil*, 105; Irâkî, *Müdellisîn*, 36; Askalânî, *Ta'rif*, 28.

⁸⁹ İclî, *Sikât*, 1/224-25; Dümeynî, *Tedlîs*, 251.

⁹⁰ Dümeynî, *Tedlîs*, 251-52.

⁹¹ İclî, *Sikât*, 1/249; Askalânî, *Takrîb*, 173; *Ta'rif*, 28.

⁹² İbn Hibbân, *Sikât*, 6/98.

⁹³ Mizzî, *Tehzîb*, 2/239.

⁹⁴ Dümeynî, *Tedlîs*, 255.

⁹⁵ Mizzî, *Tehzîb*, 2/239.

⁹⁶ Askalânî, *Ta'rif*, 30.

⁹⁷ Zehebî, *Siyer*, 5/209.

⁹⁸ İclî, *Sikât*, 1/312.

⁹⁹ Mizzî, *Tehzîb*, 7/114.

¹⁰⁰ İbn Hibbân, *Sikât*, 4/144; Askalânî, *Takrîb*, 263.

¹⁰¹ Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *Tesmiyetü meşâyihî Ebî Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. Ali en-Nesâî ellezîne semî'a minhüm ve zikrû'l-müdellisîn*, thk. Şerîf Hâtîm b. Ârif el-Avnî (Mekke: Dâru'l-Âlem, 1423), 123.

¹⁰² Dümeynî, *Tedlîs*, 258.

¹⁰³ Irâkî, *Müdellisîn*, 46; Askalânî, *Ta'rif*, 30.

¹⁰⁴ Askalânî, *Ta'rif*, 30.

rivâyetlerini ümmetin kabul ettiğini ve bütün sahih kitaplarda yer aldığını söylemiştir.¹⁰⁵ Rivâyetleri Kütüb-i Sitte’de zikredilmiştir.¹⁰⁶

el-Mu’îti (ö. ?) onun çok tedlîs yaptığını belirtmesine rağmen daha sonra bu görüşünden vazgeçmiştir.¹⁰⁷ İbn Sa’d (ö. 230/845) onun kesîrû’l-hadis olduğunu ve müdelleslerini beyan ettiğini söylemiştir.¹⁰⁸ ed-Dümeynî ise onun hakkında yapılan ithamların çoğunun yersiz olduğunu ve onda az tedlîs bulunduğunu belirtmiştir.¹⁰⁹ Bu bilgileri baz aldığımızda onun birinci mertebede zikredilmesi gerektiği kanısındayız.

Hammâd b. Ebî Süleymân (ö. 120/738)

Meşhur fıkıhçılardandır.¹¹⁰ İbn Uyeyne Kûfe’de Hakem ile Hammâd’ın benzerlerinin olmadığını söylemiştir.¹¹¹ Nesâî onun sika olduğunu, İbn Adî ise ona nispet edilen garib/ferd rivâyetlerin bulunduğunu ve onun lâ be’s bih olduğunu belirtmiştir.¹¹² ed-Dümeynî ise onun nadiren tedlîs yaptığını ve dolayısıyla birinci mertebede yer alması gerektiğini ileri sürmüştür.¹¹³ Rivâyetleri Kütüb-i Sitte’de tahrîc edilmiştir.¹¹⁴

Zekeriyâ b. Ebî Zâide (ö. 146/738)

Tebe-i tabîinden olup hadis rivâyetinde tevsik edilmiştir.¹¹⁵ Rivâyetleri Kütüb-i Sitte’de zikredilmiştir.¹¹⁶

Ebû Hâtim onun Şa’bî ve İbn Cüreyc’ten naklettiği rivâyetlerinde tedlîs yaptığını ve hadis duymadığı Âmir’den naklettiği rivâyetleri Ebî Harîz’den işittiğini belirtmiştir. Ebû Zur’a da onun salih olduğunu ve Şa’bî’den çokça tedlîs yaptığını söylemiştir.¹¹⁷ İbn Hanbel onun yanında bulunan kitabta “Şa’bî” diyerek tedlîs yaptığını söylemiştir. Bununla birlikte İbn Hanbel istenildiğinde Zekeriyâ’nın isnâddakileri açıkladığını belirtmiştir. el-Kattân ise “şayet birisi “حدثني” Zekeriyâ derse o rivâyeti tartışma” demiştir. ed-Dümeynî ise onun bazısı zayıflardan olmak üzere çok tedlîs yaptığını ve dolayısıyla üçüncü mertebede olması gerektiğini belirtmiştir.¹¹⁸

Sâlim b. Ebi’l-Ca’d (ö. 97/716)

Meşhur tabîinden olup münekkidlerce tevsik edilmiştir.¹¹⁹ Rivâyetleri Kütüb-i Sitte’de zikredilmiştir.¹²⁰

Zehebî ve İbn Hacer onun sikalardan olduğunu, ancak çokça tedlîs/irsâl yaptığını söylemişlerdir.¹²¹ Sözelimi onun likası olmadığı Sevbân’dan aradaki râviyi düşürerek hadis

¹⁰⁵ Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, 1/321-22; *Siyer*, 9/279.

¹⁰⁶ Mizzâ, *Tehzîb*, 7/217.

¹⁰⁷ Irâkî, *Müdellesîn*, 47; Askalânî, *Ta’rif*, 30.

¹⁰⁸ Askalânî, *Ta’rif*, 30.

¹⁰⁹ Dumeynî, *Tedlîs*, 259.

¹¹⁰ Askalânî, *Ta’rif*, 30.

¹¹¹ Zehebî, *Siyer*, 5/209.

¹¹² Mizzâ, *Tehzîb*, 7/277.

¹¹³ Dumeynî, *Tedlîs*, 195-96.

¹¹⁴ Mizzâ, *Tehzîb*, 7/269.

¹¹⁵ İclî, *Sikât*, 1/370; İbn Hibbân, *Sikât*, 6/334; Zehebî, *Siyer*, 6/202-3.

¹¹⁶ Mizzâ, *Tehzîb*, 9/359.

¹¹⁷ Râzî, *Kitâbü’l-cerh*, 3/594; Askalânî, *Ta’rif*, 31.

¹¹⁸ Dumeynî, *Tedlîs*, 297-98.

¹¹⁹ İclî, *Sikât*, 1/382; İbn Hibbân, *Sikât*, 4/305; Mizzâ, *Tehzîb*, 10/131.

¹²⁰ Mizzâ, *Tehzîb*, 10/130.

naklettiği belirtilmiştir.¹²² ed-Dümeynî, bazı alimler tarafından tedlîs olarak isimlendirilen rivâyetlerinin aslında irsâl olması gerektiğini belirtmiştir. Bununla birlikte onun çok tedlîs yaptığını ve üçüncü tabakada olması gerektiğini söylemiştir.¹²³

Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778)

Yahyâ el-Kattân ile İbn Hanbel onun hadis ve ricâl konusunda Şu'be'den daha iyi olduğunu belirtmişlerdir. Bu hususta Şu'be onun hadiste emîrül-mü'minîn olduğunu ve kendisiyle ihtilafa düşülmesi halinde onun sözünün geçerli olduğunu ifade etmiştir.¹²⁴ Zehebî onu şeyhül-islâm, hafızların imâmı ve âlimlerin seyyîdi olarak vasıflandırmıştır.¹²⁵ İbn Hacer onun meşhur imâm, hüccet, fakîh, âbid ve büyük hafızlardan olduğunu belirtmiştir.¹²⁶

Nesâî ve başkaları onu müdellis olmakla itham etmişlerdir.¹²⁷ İbn Mehdî ile İbn Maîn onun semâ etmediği kişilerden nakilde bulunduğunu, bu bağlamda kendisine sorulan sorulara cevap verdiğini ve bu yöntemin ona kolay geldiğini dile getirmişlerdir. Söz gelimi İbn Mehdî'nin onun İbrâhîm b. Ukbe'den naklettiği emzirme ile ilgili rivâyeti kimden işittiğini sorması üzerine es-Sevrî onu Ma'mer'den duyduğunu söylemiştir. el-Kattân da onun hadiste "emîrül-mü'minîn" olduğunu ve tedlîs yaptığını belirttikten sonra onun "سمعت فلانا" şeklindeki rivâyetlerini almadığını, "حدثنا" sîgasıyla gelen rivâyetlerini aldığını söylemiştir. Nitekim el-Medîni, Yahyâ'nın bu uygulaması sebebiyle onun es-Sevrî'den naklettiği rivâyetleriyle amel edileceğini ifade etmiştir.¹²⁸ ed-Dümeynî ise ondan el-Kattân tarikiyle gelen rivâyetler ile Buhârî'nin hocalarından işittiği rivâyetlerinde bir sakınca bulunmadığını belirterek es-Sevrî'nin rivâyetleriyle Şeyhayn olmak üzere birçok imâmın ihticâcda bulunduğunu söylemiştir. Rivâyetleri Kütüb-i Sitte'de yer almıştır.¹²⁹

Kanaatimizce Sevrî'nin ifade ettiği üzere kendisine kolay geldiği için bu yöntemle tahdiste bulunmuştur. Nitekim birçok sika muhaddisin bu methodla hadis nakletmesi, aslında o dönemde söz konusu yöntemin sorun teşkil etmediğini göstermektedir. Ayrıca daha önce ifade edildiği üzere tedlîsi yalan addeden Şu'be'nin onu kendisinden üstün tutması ondan gelen rivâyetlerde bir sorunun olamayacağını akla getirmektedir.

Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814)

Kûfeli olup daha sonraları Mekke'ye yerleşmiştir.¹³⁰ Meşhur imâm ve Hicâz bölgesinde dönemin fakîhi kabul edilmiştir.¹³¹ Münekkidler tarafından sika, hafız, fakîh, imâm ve hüccet olarak nitelendirilmiştir.¹³² Rivâyetleri Kütüb-i Sitte'de zikredilmiştir.¹³³

¹²¹ Zehebî, *Siyer*, 5/108; Dümeynî, *Tedlîs*, 298.

¹²² Mizzî, *Tehzîb*, 10/132.

¹²³ Dümeynî, *Tedlîs*, 299.

¹²⁴ Râzî, *Kitâbü'l-cerh*, 4/222-25.

Zehebî, *Siyer*, 7/238-40.

¹²⁵ Zehebî, *Siyer*, 7/230.

¹²⁶ Askalânî, *Ta'rif*, 32; *Takrîb*, 394.

¹²⁷ Nesâî, *Müdellesîn*, 123; Irâkî, *Müdellesîn*, 52; Halebî, *Tebyîn*, 27.

¹²⁸ Dümeynî, *Tedlîs*, 264-65.

¹²⁹ Askalânî, *Ta'rif*, 32; Dümeynî, *Tedlîs*, 264-65.

¹³⁰ Râzî, *Kitâbü'l-cerh*, 4/225.

¹³¹ Askalânî, *Ta'rif*, 32.

¹³² Râzî, *Kitâbü'l-cerh*, 4/227; İclî, *Sikât*, 1/417; İbn Hibbân, *Sikât*, 6/403-4; Askalânî, *Takrîb*, 395.

¹³³ Askalânî, *Ta'rif*, 32.

Nesâî ve başkaları onu tedlîs yapmakla itham etmişlerdir.¹³⁴ Zehebî ile İbn Hacer onun sikalardan tedlîs yaptığını ifade etmişlerdir.¹³⁵ Nitekim birçok âlim, muhaddislerin onun tedlîsini kabul ettiğini söylemişlerdir.¹³⁶

Süleymân b. Mihrân el-Ameş (ö. 147/764)

Kûfeli muhaddislerden olup dönemin dört büyük imâmından biri olarak kabul edilmiştir.¹³⁷ Muhaddislerce allâmetü'l-islâm, şeyhü'l-islâm, hafız ve sika olarak vasıflanmıştır.¹³⁸ Rivâyetleri Kütüb-i Sitte'de yer almıştır.¹³⁹

Meşhur müdellislerden olup¹⁴⁰ Hüseyin el-Kerâbîsî (ö. 248/862), Nesâî, Dârekutnî, İbn Hacer ve başkaları onu tedlîs yapmakla itham etmişlerdir.¹⁴¹ İbn Hibbân onun Enes'i gördüğünü, ancak ondan işitmediği elliye yakın hadis naklettiğini belirterek onun müdellis olduğunu ifade etmiştir.¹⁴² Yine onun Hasan el-Basrî ve diğer kişilerden aktardığı rivâyetlerde de tedlîse başvurduğu belirtilmiştir.¹⁴³ Bu hususta ed-Dümeynî ise onun sahabî ve sikalardan tedlîs yapmasının bir şey ifade etmediğini belirterek onun zayıflardan, mechûllerden ve metrûklardan çokça tedlîs yaptığını ve bu rivâyetlerin bir kısmının tesviye tedlîsi olması hasebiyle onun üçüncü veya dördüncü mertebede olması gerektiğini söylemiştir.¹⁴⁴

Şerîk b. Abdillâh (ö. 177/793)

Muhaddislerce sika olarak vasıflanmıştır.¹⁴⁵ İbn Hacer onu tevsik etmekle birlikte çok hata yaptığını ve ihtilâta uğradığını söylemiştir.¹⁴⁶ el-Alâî onun ihtilât sonrasında az tedlîs yaptığını ve bunu bilerek yapmadığını söylemiştir.¹⁴⁷ ed-Dümeynî ise kaynaklarda ona nispet edilen müdelleslerin zikredilmediğini ve bilakis onun tedlîsden beri olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁸

Kanaatimizce Şerîk'e nispet edilen müdelles rivâyetlerin olmadığı, özellikle el-Alâî'nin de ifade ettiği üzere onun ihtilât sonrasındaki rivâyetlerinde meydana gelen sorunların tedlîs olarak değerlendirildiğidir.

Muhammed b. Hâzim (ö. 195/811)

Münekkidlerce hadis rivâyetinde tevsik edilmiştir.¹⁴⁹ Hıfzıyla temayüz edip Ameş'in en sağlam öğrencilerinden biri olarak kabul edilmiştir.¹⁵⁰ Rivâyetleri Kütüb-i Sitte'de zikredilmiştir.¹⁵¹

¹³⁴ Nesâî, *Müdeşlisîn*, 124; Askalânî, *Ta'rif*, 32; Suyûtî, *Müdeşlisîn*, 52.

¹³⁵ Zehebî, *Siyer*, 7/241; Askalânî, *Ta'rif*, 32; *Takrîb*, 395.

¹³⁶ Irâkî, *Müdeşlisîn*, 53; Halebî, *Tebyîn*, 28; Dumeynî, *Tedlîs*, 267.

¹³⁷ Alâî, *Camîu't-tahsîl*, 106; Askalânî, *Ta'rif*, 33.

¹³⁸ İclî, *Sikât*, 1/432; İbn Hibbân, *Sikât*, 4/302; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, 1/154.

¹³⁹ Mizzî, *Tehzîb*, 12/76.

¹⁴⁰ Irâkî, *Müdeşlisîn*, 55.

¹⁴¹ Askalânî, *Ta'rif*, 33; Suyûtî, *Müdeşlisîn*, 55.

¹⁴² İbn Hibbân, *Sikât*, 4/302; Dumeynî, *Tedlîs*, 302.

¹⁴³ Halebî, *Tebyîn*, 31; Dumeynî, *Tedlîs*, 302-3.

¹⁴⁴ Dumeynî, *Tedlîs*, 305.

¹⁴⁵ İclî, *Sikât*, 1/453; Mizzî, *Tehzîb*, 12/468.

¹⁴⁶ Askalânî, *Takrîb*, 436; *Ta'rif*, 33.

¹⁴⁷ Alâî, *Camîu't-tahsîl*, 107.

¹⁴⁸ Dumeynî, *Tedlîs*, 274.

¹⁴⁹ İclî, *Sikât*, 2/236; İbn Hibbân, *Sikât*, 7/441; Zehebî, *Siyer*, 9/73-6.

¹⁵⁰ Râzî, *Kitâbü'l-cerh*, 7/247-48; Askalânî, *Ta'rif*, 36.

¹⁵¹ Zehebî, *Siyer*, 9/73.

Tedlîs yapmakla itham edilmiştir.¹⁵² Öte yandan kendisi, işittiği rivâyetleri “حدثنا”, kitaplardan naklettiği rivâyetleri ise “فرى” sîgasıyla aktardığını belirtmiştir.¹⁵³

Yûnus b. Ebî İshâk (ö. 152/769)

Tabîiden olup Kûfe'nin meşhur hafızlarındandır.¹⁵⁴ İbn Maîn, el-İclî ve İbn Hibbân onu sika olarak vasıflandırmışlardır.¹⁵⁵ İbn Hacer ise onun sadûk olduğunu ve onda hafif vehm bulunduğunu belirtmiştir.¹⁵⁶ İbn Hanbel onun rivâyetlerinin muzdarib, İbn Adî ise hasen olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁷ Ayrıca onun Şa'bî'den naklettiği “Ebu Bekir ve Ömer cennet yaşlılarının efendileridir.” rivâyetinde Hâris'i düşürdüğü söylenilmiştir.¹⁵⁸ Rivâyetleri Buhârî dışındaki Kütüb-i Sitte müellifleri tarafından eserlerinde zikredilmiştir.¹⁵⁹

İbrâhîm b. Yezîd b. et-Teymî (ö. ?)

İbn Maîn ve Ebû Zur'a onun sika olduğunu belirtmişlerdir.¹⁶⁰ Rivâyetleri Kütüb-i Sitte'de tahrîc edilmiştir.¹⁶¹

İbn Hacer onun sika olduğunu, ancak irsâl ve tedlîs yoluyla hadis naklettiğini belirtmesine rağmen onu *et-Ta'rif* te zikretmemiştir.¹⁶² el-Kerâbîsi onun Zeyd b. Vehb'den naklettiği rivâyetlerin çoğunda tedlîs yaptığını, el-Kattân da onun hadis işitmediği Enes'ten nakledilen rivâyetlerinin değerinin olmadığını belirtmiştir.¹⁶³ Bu hususta el-Mizzî ile ed-Dümeynî ise el-Kattan'ın aksine onun Enes'ten rivâyetlerinin olduğunu söylemişlerdir.¹⁶⁴

Bu mertebede on dördü İbn Hacer'in eserinde olmak üzere toplam on beş müdellis zikredilmiştir. Aynı şekilde bu mertebede anılan râvilerin tamamı tevsik edilip birçoğu hafız seviyesindedir. Mezkûr bazı râviler tedlîsden ziyade irsâl ve ihtilâttan dolayı itham edilmiş ve bu itham bazı münekkidlerce tedlîs olarak değerlendirilmiştir. Sözelimi sahâbi olmaları tartışmalı olan kişilerin rivâyetleri de tedlîs olarak yorumlanmıştır. Ayrıca mezkûr bazı râviler söz konusu yöntemle naklettikleri rivâyetler için farklı sîgalar kullanmışlardır. Bu ise onların rivâyetlerdeki kusuru gizlemek gibi bir art niyet taşımadıklarını göstermektedir.

Üçüncü Mertebe

Bu mertebede çok tedlîs yapmakla itham edilen râviler zikredilip genellikle onların semâ yoluyla aldıkları rivâyetlerine itibar edilir. Bu mertebede yer alan râviler şunlardır:

Ahmed b. Adûlcabbâr (ö. 272/885)

Meşhur muhaddislerdendir.¹⁶⁵ Münekkidler tarafından sika ve lâ be'se bih olarak tevsik edilmiştir. Rivâyetlerini Ebû Dâvud eserine almıştır.¹⁶⁶

¹⁵² Alâî, *Camîu't-tahsîl*, 109; Irâkî, *Müdellesîn*, 83.

¹⁵³ Dumeynî, *Tedlîs*, 280.

¹⁵⁴ Alâî, *Camîu't-tahsîl*, 108; Askalânî, *Ta'rif*, 37.

¹⁵⁵ İclî, *Sikât*, 2/377; İbn Hibbân, *Sikât*, 7/650; Mizzî, *Tehzîb*, 32/492.

¹⁵⁶ Dumeynî, *Tedlîs*, 285.

¹⁵⁷ Mizzî, *Tehzîb*, 32/492-93.

¹⁵⁸ Askalânî, *Ta'rif*, 37; Dumeynî, *Tedlîs*, 280.

¹⁵⁹ Mizzî, *Tehzîb*, 32/488.

¹⁶⁰ Râzî, *Kitâbü'l-cerh*, 2/145; Mizzî, *Tehzîb*, 2/232-33.

¹⁶¹ Mizzî, *Tehzîb*, 2/233.

¹⁶² Askalânî, *Takrîb*, 117.

¹⁶³ Dumeynî, *Tedlîs*, 249.

¹⁶⁴ Mizzî, *Tehzîb*, 2/233; Dumeynî, *Tedlîs*, 249.

¹⁶⁵ Askalânî, *Ta'rif*, 37.

Semâ etmediği kişilerden rivâyette bulunduğu için âlimler onu tenkid etmişlerdir.¹⁶⁷ İbn Adî ondan gelen münker rivâyetleri bilmediğini söylemiştir.¹⁶⁸ ed-Dümeynî ise onun kudemâlardan rivâyette bulunduğu için tedlîs yapmakla itham edildiğini belirttikten sonra söz konusu rivâyetlerinde bir sıkıntı olmadığını ve onun ikinci mertebede olması gerektiğini ileri sürmüştür.¹⁶⁹

Habîb b. Ebî Sâbit (ö. 119/737)

İbn Maîn, el-İclî ve Ebû Hâtim onu tevsik etmişlerdir.¹⁷⁰ İbn Hacer onun sika, fakîh ve celîl olduğunu belirttikten sonra çokça irsâl ve tedlîs yaptığını söylemiştir.¹⁷¹ Rivâyetleri Kütüb-i Sitte’de zikredilmiştir.¹⁷²

Meşhur tabîinlerden olup İbn Huzeyme (ö. 311/924), Dârekutnî, İbn Hibbân ve başkaları tarafından tedlîs yapmakla itham edilmiştir.¹⁷³ Bu hususta İbn Hacer, Habîb’in ‘Ameş’ten naklettiği rivâyetlerde senedin ortasında yer alan râviyi düşürdüğünü söylemiştir.¹⁷⁴ ed-Dümeynî ise onun semâ’ı olmadığı kişilerden naklettiği rivâyetlerin aslında mürseli hafî olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁵

Abdurrahmân b. Abdillâh (ö. 79/698)

Abdullâh b. Mes’ud’un oğlu olup sika râvilerdendir.¹⁷⁶ İbn Maîn onun babasından semâ’ının olmadığını, el-Medînî ise onun babasından iki rivâyeti duyduğunu söylemiştir.¹⁷⁷ Ya’kûb b. Şeybe (ö. 262/875) onun sika olduğunu ve babasından naklettiği rivâyetlerden dolayı tenkid edildiğini belirtmiştir.¹⁷⁸ Sözelimi Abdurrahman’ın babasından an’ane yöntemiyle aktardığı rivâyetler müdelles sayılmıştır.¹⁷⁹ Rivâyetleri Kütüb-i Sitte’de tahrîc edilmiştir.¹⁸⁰

Abdurrahmân b. Muhammed (ö. 195/811)

Meşhûr muhaddislerden olup hadis rivâyetinde sika ve lâ be’sse bih olarak vasıflanmıştır.¹⁸¹ Rivâyetleri Kütüb-i Sitte’de zikredilmiştir.¹⁸²

İbn Hanbel onun tedlîs yaptığını ve Ma’mer’den semâ’ının olmadığını belirtmiştir.¹⁸³ Ebû Hâtim ise onun sadûk olduğunu, ancak mechûllerden naklettiği rivâyetlerinin sorun teşkil

¹⁶⁶ İbn Hibbân, *Sikât*, 8/45; Zehebî, *Siyer*, 13/55-6.

¹⁶⁷ Bağdâdî, *Târîh*, 5/436; Zehebî, *Siyer*, 13/56.

¹⁶⁸ İbn Adî, *Duaî*, 1/313-14.

¹⁶⁹ Dümeynî, *Tedlîs*, 247-48.

¹⁷⁰ Râzî, *Kitâbü'l-cerh*, 3/108; Zehebî, *Siyer*, 5/289-90.

¹⁷¹ Askalânî, *Takrîb*, 218.

¹⁷² Zehebî, *Siyer*, 5/288.

¹⁷³ Irâkî, *Müdellisîn*, 39-40; Askalânî, *Ta’rif*, 37-8.

¹⁷⁴ Alâî, *Camîu't-tahsîl*, 105; Askalânî, *Ta’rif*, 38; Dümeynî, *Tedlîs*, 289.

¹⁷⁵ Dümeynî, *Tedlîs*, 290.

¹⁷⁶ İclî, *Sikât*, 2/81.

¹⁷⁷ Askalânî, *Ta’rif*, 40.

¹⁷⁸ Mizzî, *Tehzîb*, 17/239-40.

¹⁷⁹ Askalânî, *Ta’rif*, 40; Dümeynî, *Tedlîs*, 314.

¹⁸⁰ Mizzî, *Tehzîb*, 17/239.

¹⁸¹ İclî, *Sikât*, 2/87; İbn Hibbân, *Sikât*, 7/92; Zehebî, *Siyer*, 9/136; Askalânî, *Ta’rif*, 40.

¹⁸² Mizzî, *Tehzîb*, 17/286.

¹⁸³ Ebû Ca’fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ b. Hammâd el-Ukaylî, *Kitâbü'd-Duaî'î'l-kebîr*, thk. Abdulmut’î Emîn Kal’acî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 2/348.

ettiğini belirtmiştir.¹⁸⁴ Öte yandan ed-Dümeynî ise onun metrûk ve yalancılardan tedlîs yaptığını ve dolayısıyla dördüncü mertebede zikredilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.¹⁸⁵

Abdumelik b. Umeyr (ö. 136/754)

Sikalardan olup Kûfeli tabiînlerdendir.¹⁸⁶ İbn Hacer onun için sika, fesih ve âlim olduğunu, sonradan hafızasının bozulduğunu ve tedlîs yaptığını ifade etmiştir.¹⁸⁷ Bu bağlamda Dârekutnî, İbn Hibbân ve başkaları da onun müdellis olduğunu söylemişlerdir.¹⁸⁸ Rivâyetleri Kütüb-i Sitte’de tahrîc edilmiştir.¹⁸⁹

Muhtemelen ihtilât sonrasında naklettiği rivâyetlerde yaptığı hatalar tedlîse yorumlanmıştır.

Ubeyde b. el-Esved (ö. 181/797)

İbn Hibbân onun tedlîs yaptığını ve semâ’ını açıkladığı rivâyetlerine itibar edildiğini belirtmiştir.¹⁹⁰ İbn Hacer ise onun sadûk olduğunu ve tedlîs yaptığını söylemiştir. Rivâyetlerini Tirmizî ile İbn Mâce eserlerinde zikretmişlerdir.¹⁹¹

Ali b. Ğurâb (ö. 184/800)

İbn Maîn onu sika, Nesâî ise leyse bihî be’s olarak vasıflamıştır.¹⁹² İbn Hanbel onun tedlîs yapmasına rağmen sadûk olduğunu belirtmiştir.¹⁹³ Dârekutnî, Nesâî ve başkaları da onun tedlîs yaptığını söylemişlerdir.¹⁹⁴ Rivâyetlerini Nesâî ile İbn Mâce eserlerine almışlardır.¹⁹⁵

Amr b. Abdillâh (ö. 129/747)

Hadis rivâyetinde sika olarak tevsik edilen tabiînlerdendir.¹⁹⁶ el-Medîni ile el-İclî onun otuz sekiz sahâbiden hadis işittiğini belirtmişlerdir.¹⁹⁷ Yine el-Medîni onun ümmet içerisinde ilmî en iyi ezberleyen altı kişiden biri olduğunu söylemiştir.¹⁹⁸ Rivâyetleri Kütüb-i Sitte’de yer almıştır.¹⁹⁹

Nesâî ve başkaları onu tedlîs yapmakla eleştirmişlerdir.²⁰⁰ Sözelimi Şu’be, onun Hâris el-‘Aver ile Ebû Vâil’den birkaç rivâyet duyduğunu geri kalan rivâyetleri ise tedlîs yoluyla naklettiğini dile getirmiştir.²⁰¹ Benzer şekilde el-İclî de onun Hâris’ten semâ ettiği dört hadisin dışındakilerini kitaptan aktardığını belirtmiştir.²⁰² Bu hususta Zehebî ise mezkûr görüşleri

¹⁸⁴ Zehebî, *Mizân*, 2/585.

¹⁸⁵ Dumeynî, *Tedlîs*, 382.

¹⁸⁶ İclî, *Sikât*, 2/104; İbn Hibbân, *Sikât*, 5/116-17.

¹⁸⁷ Askalânî, *Takrîb*, 625; Dumeynî, *Tedlîs*, 315.

¹⁸⁸ İbn Hibbân, *Sikât*, 5/116; Alâî, *Camiu’t-tahsil*, 108; Askalânî, *Ta’rif*, 41.

¹⁸⁹ Halebî, *Tebyîn*, 39; Askalânî, *Ta’rif*, 41.

¹⁹⁰ İbn Hibbân, *Sikât*, 8/437; Askalânî, *Ta’rif*, 42.

¹⁹¹ Askalânî, *Takrîb*, 655.

¹⁹² İbn Maîn, *Târîh*, 3/270; Mizzî, *Tehzîb*, 21/93-94.

¹⁹³ Râzî, *Kitâbü’l-cerh*, 6/200; Ukaylî, *Kitâbu’d-Duafâ*, 3/283-84.

¹⁹⁴ Mizzî, *Tehzîb*, 21/94; Askalânî, *Ta’rif*, 42.

¹⁹⁵ Mizzî, *Tehzîb*, 21/90.

¹⁹⁶ İbn Hibbân, *Sikât*, 5/177; Zehebî, *Siyer*, 5/399; Askalânî, *Takrîb*, 739.

¹⁹⁷ İclî, *Sikât*, 2/179; Dumeynî, *Tedlîs*, 328.

¹⁹⁸ Zehebî, *Siyer*, 5/399.

¹⁹⁹ Askalânî, *Ta’rif*, 42.

²⁰⁰ Askalânî, *Ta’rif*, 42; Dumeynî, *Tedlîs*, 327.

²⁰¹ Dumeynî, *Tedlîs*, 327.

²⁰² İclî, *Sikât*, 2/179.

zikrettikten sonra akranların birbirlerini cerhinin geçerli olmadığını ve onun rivâyetleriyle ihticâc edildiğini,²⁰³ el-Alâî ise onun rivâyetleriyle ihticâcda ittifak olduğunu söylemiştir.²⁰⁴

Mervân b. Muâviye (ö. 193/809)

Hadis rivâyetinde farklı ta'dîl lafızlarıyla tevsik edilmiştir.²⁰⁵ el-Medînî ile el-İclî onun bilinenlerden naklettiği rivâyetlerinin sahih, mechûllerden naklettiklerinin ise leyse bi-şey'/zayıf olduklarını belirtmişlerdir.²⁰⁶ Rivâyetleri Kütüb-i Sitte'de yer almıştır.²⁰⁷

Tebe-i tabiînden olup tedlîs yapmakla meşhurdur. İbn Hacer onun şuyûh tedlîsini,²⁰⁸ el-İrâkî ise isnad tedlîsi yaptığını belirtmiştir.²⁰⁹ Öte yandan İbn Maîn tedlîsde ondan daha kurnazını görmediğini ve hadis aldığı hocalarının isimlerini değiştirdiğini belirtmiştir.²¹⁰ Zehebî ise onun zayıflığının sebebinin herkesten hadis nakletmesi olduğunu söyleyip bu durumun es-Sevrî'de de görüldüğünü belirtmiştir.²¹¹

el-Müğîre b. Miksem (ö. 136/754)

Meşhur sikalardan olup münekkidlerce hadis rivâyetinde sika, me'mûn ve mutkîn olarak vasıflanmıştır.²¹² Rivâyetleri Kütüb-i Sitte'de zikredilmiştir.²¹³

Nesâî ve İbn Hacer onu tedlîs yapmakla suçlamışlardır.²¹⁴ İbn Hanbel onun sadece İbrâhîm'den naklettiği rivâyetlerini zayıf gördüğünü ve onun söz konusu rivâyetleri başkalarından işittiğini belirtmiştir.²¹⁵ Bu bağlamda el-İclî de onun İbrâhîm'den irsâl yoluyla hadis naklettiğini söylemiştir.²¹⁶ Öte yandan el-Medînî kitapta onun Cerîr → Muğîre → İbrâhîm'den semâ yoluyla naklettiği yüz rivâyetin bulunduğunu belirtmiştir. Ebû Dâvûd ise onun İbrâhîm'den 180 hadis naklettiğini ve Muğîre ile Ebî Razîn'den semâ'nın olduğunu söylemiştir.²¹⁷

Kanaatimizce onun sadece İbrâhîm'den naklettiği rivâyetlerinden dolayı tedlîs/irsâl yapmakla eleştirildiği anlaşılabilir olup zaten kendisi de mezkûr rivâyetleri naklederken farklı sîga kullanmaya dikkat etmeye çalışmıştır. Nitekim İbn Füdeyl "onun "حدثنا ابراهيم" demediği sürece ondan hadis almazdık" demesi,²¹⁸ onun insanları aldatmayı amaçlamadığını göstermektedir.

²⁰³ Zehebî, *Siyer*, 5/399.

²⁰⁴ Alâî, *Muhtelîtin*, 93.

²⁰⁵ Râzî, *Kitâbü'l-cerh*, 8/273; İbn Hibbân, *Sikât*, 7/483; Zehebî, *Siyer*, 9/51-2.

²⁰⁶ İclî, *Sikât*, 2/270; Zehebî, *Siyer*, 9/53.

²⁰⁷ Zehebî, *Siyer*, 9/51.

²⁰⁸ Askalânî, *Ta'rif*, 45; *Takrîb*, 932.

²⁰⁹ İrâkî, *Müdellesîn*, 91.

²¹⁰ İbn Maîn, *Târîh*, 2/556-57; İrâkî, *Müdellesîn*, 91-2.

²¹¹ Zehebî, *Siyer*, 9/53.

²¹² İclî, *Sikât*, 2/293; İbn Hibbân, *Sikât*, 7/464; Zehebî, *Siyer*, 10/6-12; Askalânî, *Takrîb*, 966.

²¹³ Askalânî, *Takrîb*, 966.

²¹⁴ Nesâî, *Müdellesîn*, 123; Askalânî, *Takrîb*, 966.

²¹⁵ Râzî, *Kitâbü'l-cerh*, 8/229; Alâî, *Camîu't-tahsîl*, 110; Dumeynî, *Tedlîs*, 351.

²¹⁶ İclî, *Sikât*, 2/293.

²¹⁷ Zehebî, *Siyer*, 10/612.

²¹⁸ Zehebî, *Siyer*, 10/11.

Yezîd b. Ebî Ziyâd (ö. 136/754)

Küçük tabîinlerdendir.²¹⁹ el-İclî onun sika ve câizü'l-hadîs olduğunu ve ömrünün sonlarında –ihtilâttan dolayı- telkine açık olduğunu belirtmiştir.²²⁰ Bu hususta İbn Hacer ise onun zayıf olduğunu, yaşlılığında ihtilâta uğradığını ve telkine açık olduğunu söylemiştir.²²¹ Dârekutnî, Hâkim ve başkaları onu tedlîs yapmakla itham etmiştir.²²² Rivâyetleri Kütüb-i Sitte'de tahrîc edilmiştir.²²³

Yezîd b. Abdurrahmân (ö. 141/758)

Tebe-i tabîinden olup hadis rivâyetinde sika kabul edilmiştir.²²⁴ İbn Hacer onun hadis rivâyetinde sadûk olduğunu, çok hata yaptığını ve müdellis olduğunu belirtmiştir. Hüseyin el-Kerâbîsî de onu tedlîs yapmakla itham etmiştir.²²⁵ Rivâyetlerini dört sünen sahibi eserlerinde zikretmişlerdir.²²⁶

Ömer b. Ubeyd (ö. 185/801)

Hadis rivâyetinde sika, sâlih ve hafız olarak vasıflanmıştır.²²⁷ Rivâyetleri Kütüb-i Sitte'de zikredilmiştir.²²⁸

İbn Hacer onu tevsik ettikten sonra çokça tedlîs yaptığını ve özellikle hadis naklederken “حدثنا” deyip bir süre sonra Hişâm-babasından Hz. Âişe şeklinde kat'ı tedlîsini yaptığını belirtmiştir. ed-Dümeynî ise kaynaklarda onun meşhur bir müdellis olduğuna dair bilgi zikredilmediğini ve mezkur örneğin Ömer b. Ali el-Basrî'ye (ö. 190/806) nispet edildiğini söylemiştir.²²⁹ Nitekim Zehebî de onun cerh edilmediğini dile getirmiştir.²³⁰ Kaynaklarda yaptığımız tetkiklerde onun tedlîs yaptığını dair bir bilgiye rastlayamadık. Kanaatimizce ed-Dümeynî'nin tespiti daha isabetlidir. Dolayısıyla onun birinci mertebede yer alması gerekmektedir.

Âmir b. Abdullâh (ö. 81/700)

Ebû Ubeyde künyesiyle meşhur olup Abdullâh b. Mes'ûd'un oğludur.²³¹ Hadis rivâyetinde tevsik edilen Âmir'in²³² babasıyla likasının olmasına rağmen ondan hadis işitmediği ve babasından tedlîs/irsâl yoluyla rivâyette bulunduğu belirtilmiştir.²³³ Bu hususta Şu'be, babasının vefatı esnasında onun yedi yaşında olduğunu ve semâ'ının olamayacağını; İbn Hacer ise bu yaşta birisinin semâ'ının olamayacağını söylemenin doğru olmadığını belirtmiştir.²³⁴ Ed-Dümeynî ise onun babasıyla likasının ve hadis işittiğinin sabit olduğunu, ancak ondan

²¹⁹ Zehebî, *Siyer*, 6/129.

²²⁰ İclî, *Sikât*, 2/364.

²²¹ Askalânî, *Takrîb*, 1075; Askalânî, *Ta'rif*, 48.

²²² Alâî, *Camîu't-tahsîl*, 111; Irâkî, *Müdellisîn*, 103.

²²³ Mizzâ, *Tehzîb*, 32/135.

²²⁴ Mizzâ, *Tehzîb*, 33/275; Askalânî, *Ta'rif*, 48.

²²⁵ Askalânî, *Takrîb*, 1138; *Ta'rif*, 48; Dumeynî, *Tedlîs*, 367.

²²⁶ Mizzâ, *Tehzîb*, 33/275.

²²⁷ Râzî, *Kitâbü'l-cerh*, 6/123; İclî, *Sikât*, 2/170; Zehebî, *Siyer*, 8/336.

²²⁸ Zehebî, *Siyer*, 8/336.

²²⁹ Dumeynî, *Tedlîs*, 322-23; Ayrıca karşılaştırmak için bk. Askalânî, *Ta'rif*, 50-1.

²³⁰ Zehebî, *Mizân*, 3/213.

²³¹ Mizzâ, *Tehzîb*, 14/61; Zehebî, *Siyer*, 4/363.

²³² İclî, *Sikât*, 2/414; Râzî, *Kitâbü'l-cerh*, 9/403; Zehebî, *Siyer*, 4/363.

²³³ Zehebî, *Siyer*, 4/363; Dumeynî, *Tedlîs*, 311.

²³⁴ Dumeynî, *Tedlîs*, 311.

işitmediği rivâyetleri tedlîs yoluyla aktardığını söylemiştir.²³⁵ Rivâyetleri *Kütüb-i Sitte'*de tahrîç edilmiştir.²³⁶

Bu mertebede on dördü İbn Hacer'in eserinde olmak üzere toplamda on altı kûfeli râvi zikredilmiştir. Mezkûr râvilerin bazılarında ihtilaf olmakla birlikte tamamı tevsik edilmiştir. Bu mertebede tenkid edilen râvilerin semâyla elde ettikleri rivâyetlerinin sağlam oldukları kabul edilmiştir. Ayrıca bu mertebede anılan bazı râvilerin tedlîs yapmadıkları, bazılarının ise sadece ihtilâttan dolayı haklarında konuşulduğu ve bu durumun bazı âlimlerce tedlîse yorumlandığı görülmüştür. Bununla birlikte mezkûr râvilerin rivâyetleri *Kütüb-i Sitte'*de zikredilmiştir.

Dördüncü Mertebe

Bu mertebede genellikle zayıf ve mechûllerden tedlîs yoluyla rivâyette bulunan râviler yer almaktadır. Bu kişilerin sadece semâlarına itibar edilir. Zikredilen müdellisler şunlardır:

Haccâc b. Ertât (ö. 145/762)

Kûfe'nin meşhur fakîhlerindendir.²³⁷ Ebû Hâtim ile Ebû Zur'a onun sadûk olduğunu ve rivâyetlerde tedlîs yaptığını belirtmişlerdir.²³⁸ Rivâyetlerini dört sünen sahibi eserlerinde zikretmişlerdir.²³⁹

Nesâî ve başkaları onu müdellis olmakla itham etmişlerdir.²⁴⁰ Ebû Hâtim ile İbn Hüzeyme onun "حدثنا/سمعت" sîgasıyla naklettiği rivâyetlerin sahih, diğerlerinin ise sağlam olmadığını belirtmişlerdir.²⁴¹ İbn Adî onun tedlîs yoluyla naklettiği rivâyetlerden dolayı eleştirildiğini, ancak yalancılıkla itham edilmediğini belirterek rivâyetleri yazılır demiştir.²⁴² Zehebî ise onun kibirli olduğunu, tedlîs yaptığını ve zabtında hafif sorun olmasına rağmen rivâyetlerinin terk edilmediğini belirtmiştir.²⁴³ Nitekim ondan Şube, es-Sevrî, İbn Mehdî ve başkaları rivâyette bulunmuştur.²⁴⁴

Humeyd b. er-Rebî (ö. 258/872)

İbn Hanbel ile İbn Hibbân onu tevsik etmiş, İbn Maîn ise onun cerhini hoş karşılamamıştır.²⁴⁵

Tedlîs yapmakla itham edilmiştir.²⁴⁶ Bu bağlamda İbn Ebî Şeybe, babasının Hümejd'in sika olduğunu ancak tedlîs yaptığını söylediğini belirtmiştir.²⁴⁷ ed-Dümeynî ise onun hadis çalmasından ötürü beşinci mertebede yer alması gerektiğini söylemiştir.²⁴⁸

Atıyye b. Sa'd (ö. 111/729)

Kûfeli tabîinden olup hıfz bakımından zayıftır.²⁴⁹ Bu meyanda es-Sevrî, İbn Hanbel, Ebû Hâtim ve başkaları onu tad'îf ederken; İbn Maîn ise onun rivâyetlerinin sâlih olduğunu

²³⁵ Dumeynî, *Tedlîs*, 312.

²³⁶ Mizzî, *Tehzîb*, 14/61.

²³⁷ Askalânî, *Ta'rif*, 49.

²³⁸ Zehebî, *Siyer*, 7/70.

²³⁹ Mizzî, *Tehzîb*, 5/420.

²⁴⁰ Nesâî, *Müdeşşîn*, 123; Askalânî, *Ta'rif*, 49; Suyûtî, *Müdeşşîn*, 37.

²⁴¹ Râzî, *Kitâbü'l-cerh*, 3/154; Dumeynî, *Tedlîs*, 376.

²⁴² İbn Adî, *Du'afa*, 2/527.

²⁴³ Zehebî, *Siyer*, 7/69.

²⁴⁴ Râzî, *Kitâbü'l-cerh*, 3/154; el-Mizzî, *Tehzîb*, 5/420.

²⁴⁵ İbn Hibbân, *Sikât*, 8/197; Dumeynî, *Tedlîs*, 411.

²⁴⁶ İbn Adî, *Du'afa*, 3/89; Askalânî, *Ta'rif*, 49.

²⁴⁷ Irâkî, *Müdeşşîn*, 48-9; Halebî, *Tebyîn*, 24; Askalânî, *Ta'rif*, 50.

²⁴⁸ Dumeynî, *Tedlîs*, 411.

söylemiştir.²⁵⁰ Rivâyetlerini Ebû Dâvud, Tirmizî ve İbn Mâce eserlerinde zikretmişlerdir.²⁵¹ Şîi olarak itham edilip²⁵² kabîh tedlîs yapmakla meşhurdur.²⁵³

Kanaatimizce, yaşadığı dönemdeki siyasî konjektörün baskısı nedeniyle tedlîse başvurmuştur. Nitekim bu konuda Yunus b. Ubeyd (ö. 139/756), -Atıyye'nin akranı olan- Hasan el-Basrî'ye Hz. Resulullâh'ı idrak etmediğin halde niçin “قال رسول الله” şeklinde rivâyette bulunuyorsun sorusuna Hasan, Haccâc'ın şerrinden çekindiklerinden ötürü Hz. Ali'nin ismini zikredemediklerini ve dolayısıyla böyle davrandıklarını belirterek dönemin despot anlayışına dikkat çekmiştir.²⁵⁴

Dördüncü mertebede üç tane Kûfeli râvi yer almıştır. Bu mertebede ismi zikredilen Haccâc ile Humeyd sika olarak nitelenmiş, Atıyye ise birçok münekkid tarafından zayıf kabul edilmiş olup sadece İbn Maîn onun rivâyetleri için sâlih demiştir. Bununla birlikte Kütüb-i Sitte müelliflerinden bazıları Haccâc ile Atıyye'nin rivâyetlerini eserlerinde zikretmişlerdir.

Beşinci Mertebe

Bu mertebede, genellikle tedlîs ile birlikte başka kusurlardan cerh edilen râviler zikredilmişlerdir. Cerhleri şiddetli olanların rivâyetleri terk edilmiştir. Söz konusu müdellisler şunlardır:

İsmâil b. İshak/Halîfe (ö. 169/786)

İbn Maîn, Nesâî, Ebû Hâtim ve Ebû Zur'a onu tevsik etmişlerdir. İbn Hanbel ise onu tad'îf edenlere katılmadığını ve sadece bazı rivâyetlere ihtilaf ettiğini belirtmiştir.²⁵⁵ İbn Hacer onu tevsik ettikten sonra onun teşeyyu' fikrinde aşırıya gittiğini söylemiştir.²⁵⁶ Bu çerçevede İbn Mehdî ve el-Kattân, Hz. Osmân'a karşı hoş olmayan sözler söylediğinden ötürü onu terk etmişlerdir.²⁵⁷ Rivâyetlerini Tirmizî ile İbn Mâce eserlerinde zikretmişlerdir.²⁵⁸

Tirmizî onu tedlîs yapmakla itham etmiştir.²⁵⁹ ed-Dümeynî ise Tirmizî'nin tedlîs olarak itham ettiği rivâyetin başka kaynaklarda semâ'nın sabit olduğunu ve dolayısıyla Tirmizî'nin bu görüşünde isabet etmediğini söylemiş ve onun ikinci mertebede olması gerektiğini belirtmiştir.²⁶⁰

Kanaatimizce hadis rivâyetinde tevsik edilen İsmâil'in, teşeyyu' görüşünden ötürü bazıları tarafından terk edilmiştir. Öte yandan ed-Dümeynî'nin de ifade ettiği üzere onun çokça tedlîs yapmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim ricâl kaynaklarında bu yönüyle tenkid edilmemiştir.

²⁴⁹ Zehebî, *Siyer*, 5/325.

²⁵⁰ Râzî, *Kitâbü'l-cerh*, 6/383.

²⁵¹ Zehebî, *Siyer*, 5/325; Askalânî, *Ta'rif*, 50.

²⁵² Ukaylî, *Kitâbu'd-Duafâ*, 3/359.

²⁵³ Askalânî, *Ta'rif*, 50.

²⁵⁴ Mizzî, *Tehzîb*, 6/124.

²⁵⁵ İbn Maîn, *Târîh*, 3/270; Râzî, *Kitâbü'l-cerh*, 2/166-67; İbn Adî, *Du'afa*, 1/468.

²⁵⁶ Askalânî, *Takrîb*, 138.

²⁵⁷ İbn Adî, *Du'afa*, 1/467-68.

²⁵⁸ Mizzî, *Tehzîb*, 3/77.

²⁵⁹ Askalânî, *Ta'rif*, 52.

²⁶⁰ Dümeynî, *Tedlîs*, 253.

Beşîr b. Zazân (ö. ?)

Yahya onun leyse bi-şey',²⁶¹ Dârekutnî ise zayıf olduğunu söylemiştir.²⁶² İbn Adî onu tad'îf ettikten sonra onun genellikle zayıflardan hadis aldığını belirtmiştir.²⁶³

Telîd b. Süleymân (ö. 190/806)

el-İclî onun şîi olduğunu, Ahmed b. Hanbel'in ondan rivâyette bulunduğunu ve hadis rivâyetinde lâ be'se bih olduğunu ifade etmiştir.²⁶⁴ Ahmed b. Hanbel de onu Şîilikle itham etmekle birlikte ondan çok hadis naklettiğini ve lâ be'se bih olduğunu belirtmiştir.²⁶⁵ Rivâyetlerini Tirmizî eserinde tahrîc etmiştir.²⁶⁶

el-İclî ile Dârekutnî onu tedlîs yapmakla itham etmişlerdir.²⁶⁷ Ayrıca bazı münekkidler onun teşeyyu' fikrine sahip olması ve meşru halifelere hoş olmayan sözler sarfetmesinden dolayı onu kezzâb olarak nitelmişlerdir.²⁶⁸

Kanaatimizce hadis rivâyetinde tevsik edilen Telîd'in sırf itikâdî görüşünden dolayı tenkid edildiği anlaşılmaktadır. Bu ise subjektif olarak yapılan ricâl değerlendirmelerinin direkt olarak kabul etmekten ziyade başka âlimlerin görüşlerini de inceleyerek zann-ı galip olanı tercih etmek gerektiğini zorunlu kılmaktadır.

Câbir b. Yezîd (ö. 127/745)

Şu'be onun sadûk, Vekî' ise sika olduğunu belirtmiştir. İbn Maîn ve Ebû Hâtim zayıf, Ebû Zur'a ise leyyin olarak vasıflamıştır.²⁶⁹ Rivâyetlerini Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce eserlerine almışlardır.²⁷⁰

el-İclî onun zayıf olduğunu, teşeyyu' fikrinde aşırıya gittiğini ve tedlîs yaptığını belirtmiştir.²⁷¹ Bu bağlamda Zâide, sahâbe hakkında kötü konuştuğundan dolayı İbn Mehdî ve el-Kattân'ın onu terk ettiğini söylemiştir.²⁷² Öte yandan İbn Mehdî, es-Sevrî'nin onun hadis konusunda en hasas/titiz olduğunu söylediğini ifade etmiştir.²⁷³ Bu çerçevede Şube, es-Sevrî ve Züheyr, Câbir'in "سألت-سمعت-حدثني" şeklinde naklettiği rivâyetlerin sağlam olduğunu söylemişlerdir.²⁷⁴ İbn Adî ise onun rivâyetlerinin sağlam olduğunu ve ondan es-Sevrî'nin elli kadar hadis naklettiğini ve bununla birlikte Şu'be, Züheyr, Şerîk, İbn Uyeyne ve Kûfelilerin ondan hadis nakledip rivâyetlerine ihtilaf etmediklerini belirttikten sonra onun sadece ölen/kayıp imâmın geri döneceğine/rec'at'a inandığından dolayı eleştirildiğini belirtmiştir.

²⁶¹ Ukaylî, *Kitâbu'd-Duafâ*, 1/144.

²⁶² Askalânî, *Ta'rif*, 52.

²⁶³ İbn Adî, *Du'afa*, 2/180; Dumeynî, *Tedlîs*, 405.

²⁶⁴ İclî, *Sikât*, 1/257.

²⁶⁵ Mizzî, *Tehzîb*, 4/321.

²⁶⁶ Irâkî, *Müdellîsîn*, 38; Halebî, *Tebyîn*, 17.

²⁶⁷ İclî, *Sikât*, 1/257; Alâî, *Camîu't-tahsîl*, 105; Irâkî, *Müdellîsîn*, 38; Askalânî, *Ta'rif*, 52.

²⁶⁸ Mizzî, *Tehzîb*, 4/322-23; Zehebî, *Mizân*, 1/358.

²⁶⁹ Râzî, *Kitâbü'l-cerh*, 2/497-98.

²⁷⁰ Mizzî, *Tehzîb*, 4/465.

²⁷¹ İclî, *Sikât*, 1/264.

²⁷² Ukaylî, *Kitâbu'd-Duafâ*, 1/193-94.

²⁷³ Râzî, *Kitâbü'l-cerh*, 2/497.

²⁷⁴ Ukaylî, *Kitâbu'd-Duafâ*, 1/193; Mizzî, *Tehzîb*, 4/467; Dumeynî, *Tedlîs*, 407.

Bütün bunlar göz önüne alındığında onun zayıflıktan ziyade sağlamlığa daha yakın olduğu söylenilebilir.²⁷⁵

Hasan b. Umâre el-Kûfî (ö. 153/770)

Amr b. Ali el-Fellâs (ö. 249/863) onun salih, sadûk, kesîrû'l-hata, vehm ve metrûk'ul-hadîs olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁶ el-İclî zayıflığından ötürü onu terk ettiğini söylemiştir.²⁷⁷ Rivâyetlerini Tirmizî ile İbn Mâce eserlerinde zikretmişlerdir.²⁷⁸

İbn Hibbân onu zayıfları düşürerek sikalardan tedlîs yapmakla itham etmiştir.²⁷⁹ Şu'be onun yalancı olduğunu belirterek ondan rivâyette bulunmak isteyenleri engellemiştir.²⁸⁰ Bu bağlamda Ebû Ya'la (ö. 307/919) ile İbn Maîn onun yalancı,²⁸¹ Ebû Hâtim ile İbn Hacer metrûk olduğunu söylemişlerdir.²⁸² İbn Adî ise onun hakkında zikredilen görüşleri aktardıktan sonra onun çokça hata yapmasına rağmen ondan es-Sevrî, İbn Uyeyne, Hammâd, 'Ameş ve başkalarının rivâyette bulunduğunu ve onun zayıf olduğunu söylemiştir.²⁸³

el-Heşem b. Adî (ö. 207/823)

Buhârî, İbn Maîn, el-İclî, Ebû Dâvûd ve başkaları onu yalancı, metrûk, leyse bi-şey' ve başka lafızlarla cerh etmişlerdir.²⁸⁴ Nesâî ve başkaları ondan hadis almayı terk etmişlerdir.²⁸⁵ İbn Hanbel ile İbn Hibbân ise onun ahbâr sahibi olduğunu ve tedlîs yaptığını belirtmişlerdir.²⁸⁶

Muhammed b. Yezîd (ö. ?)

Burkânî onu sika, Zehebî ise imâm, fakîh, allâme ve hafız olarak vasıflandırmıştır.²⁸⁷ el-İclî onun lâ be'se bih, İbn Hibbân ise onun hata yaptığını belirtmiştir.²⁸⁸ Öte yandan Ebû Hâtim onun zayıf olduğunu ve âlimler tarafından tenkid edildiğini,²⁸⁹ Buhârî de onun zayıflığında icma olduğunu ifade etmiştir.²⁹⁰ Rivâyetlerini Müslim, Ebû Dâvûd ile İbn Mâce eserlerinde tahrîc etmişlerdir.²⁹¹

Osmân b. Ebî Şeybe onun başkalarından çaldığı rivâyetleri naklettiğini belirterek bunun tedlîsin en üst mertebesi olduğunu ve ayrıca tedlîs yoluyla naklettiği rivâyetleri "حدثنا" sîgasıyla yaptığını belirtmiştir.²⁹²

²⁷⁵ İbn Adî, *Du'afa*, 2/336.

²⁷⁶ Mizzî, *Tehzîb*, 6/272.

²⁷⁷ İclî, *Sikât*, 1/299.

²⁷⁸ Mizzî, *Tehzîb*, 6/265.

²⁷⁹ Askalânî, *Ta'rif*, 53; Dumeynî, *Tedlîs*, 409.

²⁸⁰ Ebî Hâtim, *Kitâbü'l-cerh*, 3/27-8.

²⁸¹ İbn Adî, *Du'afa*, 3/97.

²⁸² Râzî, *Kitâbü'l-cerh*, 3/28; Dumeynî, *Tedlîs*, 409.

²⁸³ İbn Adî, *Du'afa*, 3/115.

²⁸⁴ İbn Maîn, *Târîh*, 3/363; İclî, *Sikât*, 1/404; Zehebî, *Siyer*, 10/103-4; Askalânî, *Ta'rif*, 57.

²⁸⁵ Askalânî, *Ta'rif*, 57.

²⁸⁶ Askalânî, *Ta'rif*, 57; Dumeynî, *Tedlîs*, 444.

²⁸⁷ Zehebî, *Siyer*, 12/153.

²⁸⁸ İclî, *Sikât*, 2/434; İbn Hibbân, *Sikât*, 9/109.

²⁸⁹ Râzî, *Kitâbü'l-cerh*, 8/129.

²⁹⁰ Askalânî, *Takrîb*, 909.

²⁹¹ Zehebî, *Siyer*, 12/153.

²⁹² Dumeynî, *Tedlîs*, 441-42.

Kaynakları tetkik ettiğimizde onu tedlîs yapmakla suçlayan kişinin Osmân b. Ebî Şeybe olduğu görülmektedir. Sika oluşunda ittifak olmasa da genellikle tevsik edilmiştir. Ayrıca İbn Hacer *et-Ta'rif*'de ona yer vermemiştir.

Sâid b. Merzubân (ö. 140/757)

İbn Maîn, Fellâs ve el-İclî onu tad'if etmişlerdir.²⁹³ Ebû Zur'a onu sadûk olarak vasıflamıştır.²⁹⁴ İbnü'l-Mübârek (ö. 181/797) ise onun rivâyetlerini isnada yakın gördüğünden dolayı yazdığını söylemiştir.²⁹⁵ İbn Adî, ondan Şu'be, es-Sevrî, İbn Uyeyne ve başka sikaların rivâyette bulunduğunu, ona nispet edilen salih hadislerin olduğunu ve rivâyetlerinin terk edilemeyeceğini belirtmiştir.²⁹⁶ Rivâyetlerini Tirmizî ve İbn Mâce eserlerinde zikretmişlerdir.²⁹⁷

İbn Hanbel, Ebû Hâtim ve Dârekutnî onu tedlîs yapmakla itham etmişlerdir.²⁹⁸ ed-Dümeynî ise onun âli isnad elde etmek amacıyla senede yer alan râvileri düşürdüğünü söylemiştir.²⁹⁹

Osmân b. Umeyr (ö. 150/767)

İbn Maîn onun rivâyetlerinin leyse bi-şey' olduğu belirtmiştir.³⁰⁰ Ebû Hâtim onun münkerü'l-hadîs olduğunu ve Şu'be'nin ondan hoşnut olmadığını ifade etmiştir.³⁰¹ İbn Mehdî ile el-Kattân ondan rivâyette bulunmayı terk etmişlerdir. İbn Hanbel ise onun İbrâhîm b. Abdullâh isyanına katıldığını belirtmiştir.³⁰² İbn Adî onun rec'at'a inandığını, kendisinden sikaların rivâyette bulunduğunu ve hadisleri yazılabilen zayıf birisi olduğunu belirtmiştir.³⁰³ İbn Hacer ise onun ihtilâta uğradığını, tedlîs yaptığını ve zayıf olduğunu söylemiştir.³⁰⁴ Rivâyetlerini Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce eserlerine almışlardır.³⁰⁵

Yahyâ b. Ebî Hayye (ö. 150/767)

Ebû Zur'a ile Ebû Hâtim onu tevsik etmiş,³⁰⁶ el-İclî ise onu tad'if etmiştir.³⁰⁷ Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce rivâyetlerini eserlerinde zikretmişlerdir.³⁰⁸

İbn Maîn, Ebû Nuaym ve Yezîd b. Hârûn onu tevsik etmekle birlikte tedlîs yaptığını söylemişlerdir.³⁰⁹ İbn Hibbân ise onun zayıflardan duyduğu rivâyetleri sikalara isnad etmekle bilindiğini söylemiştir.³¹⁰

²⁹³ İbn Maîn, *Târîh*, 4/41; İclî, *Sikât*, 1/404; Dumeynî, *Tedlîs*, 416.

²⁹⁴ Irâkî, *Müde'llisîn*, 101; Halebî, *Tebyîn*, 27; Dumeynî, *Tedlîs*, 416.

²⁹⁵ Râzî, *Kitâbü'l-cerh*, 4/62-3.

²⁹⁶ İbn Adî, *Du'afa*, 4/436

²⁹⁷ Mizzî, *Tehzîb*, 11/52.

²⁹⁸ Askalânî, *Ta'rif*, 54; Dumeynî, *Tedlîs*, 415.

²⁹⁹ Dumeynî, *Tedlîs*, 416.

³⁰⁰ İbn Maîn, *Târîh*, 3/458.

³⁰¹ Râzî, *Kitâbü'l-cerh*, 6/161.

³⁰² Ukaylî, *Kitâbu'd-Duafâ*, 3/212; Ebû Hanîfe ile İmâm Mâlik hilâfetin ehl-i beyt soyundan gelenlerin hakkı olduğunu söyleyerek mezkûr hareketi desteklemişlerdir. Bk. Özdemir, *Kûfe'de irsâl*, 27-8.

³⁰³ İbn Adî, *Du'afa*, 6/287.

³⁰⁴ Askalânî, *Takrîb*, 667; *Ta'rif*, 64.

³⁰⁵ Dumeynî, *Tedlîs*, 432.

³⁰⁶ Râzî, *Kitâbü'l-cerh*, 9/138-39.

³⁰⁷ İclî, *Sikât*, 2/392.

³⁰⁸ Mizzî, *Tehzîb*, 31/284.

³⁰⁹ Ukaylî, *Kitâbu'd-Duafâ*, 4/399; İbn Adî, *Du'afa*, 9/50; Dumeynî, *Tedlîs*, 445.

³¹⁰ Dumeynî, *Tedlîs*, 446.

Bu mertebede sekiz tanesi İbn Hacer'in eserinde olmak üzere toplam on tane râvi zikredilmiştir. İtham edilen râvilerden iki tanesi zayıf, bir tanesi yalancılıkla itham edilmiş geri kalanlar ise ihtilaf olmakla birlikte tevsik edilmiştir. Ayrıca mezkûr râvilerden bir kısmının sağlam olmalarına rağmen sırf itikâdî görüşlerinden ötürü tenkid edildikleri görülmüştür. Yine bu mertebede zikredilen bazı râvilerin fazla tedlîs yapmakla bilinmediği ve aslında bu mertebede yer almamaları gerektiği ileri sürülmüştür.

DEĞERLENDİRME

Yaptığımız tetkikler neticesinde mezkûr kaynaklarda en fazla Kûfeli müdellislerin zikredildiği görülmüştür. Bu ise Hâkim'in ifade ettiği gibi Kûfe'nin en fazla tedlîs yapılan şehir olduğu tezini teyit etmektedir. İbn Hacer'in eserinde zikrettiği yüz elli iki râvînin kırk dördü Kûfeli olup eserde yer alan tüm râvilerin yaklaşık olarak $\frac{1}{4}$ 'üne tekabül etmektedir. Diğer eserlerdeki râvileri ilave ettiğimizde bu sayı elli dörde çıkmaktadır. Bu ise en fazla müdellisi ihtiva eden ed-Dümeynî'nin eserinde yer alan 200 müdellisin $\frac{1}{4}$ 'üne denk gelmektedir. Ancak ricâl kaynaklarında yer alan binlerce Kûfeli râviyle kıyasladığımızda bu sayının çok önemli olmadığı düşünülmektedir.

Yaptığımız araştırma sonucunda Kûfeli müdellislerin ekseriyetinin hadis rivâyetine ehil görüldükleri anlaşılmaktadır. Sözgelimi ilk üç mertebede yer alan râvilerin tamamı tevsik edilirken, dördüncü mertebede zikredilen üç râviden ikisi, beşinci mertebede yer alan on taneden yedisi ihtilaf olmakla birlikte tevsik edilmişlerdir. Ayrıca zayıf olarak itham edilen bazı râvilerin cerh edilmelerinde tedlîs yapmalarından ziyade itikâdî görüşlerinin etkili olduğu tahmin edilmektedir.

Diğer taraftan tedlîs yapmakla itham edilen râvilerin bir kısmının aslında tedlîsden ziyade irsâl yaptıkları veya ihtilâta uğradıkları görülmektedir. Bu ise ıstılahların yaygınlaşmadığı dönemlerde tedlîsin irsâl ile aynı anlamda kullanıldığını göstermektedir. Nitekim sonraki dönem bazı âlimleri tarafından tedlîs yapmakla itham bir râvi, aynı şekilde başka münekkidlerce irsâl yapmakla itham edilmiştir. Ayrıca ihtilâta uğrayan bazı râvilerin muhtemelen rahatsızlık sonrası naklettikleri rivâyetleri de tedlîs olarak değerlendirilmiştir.

Kanaatimizce Kûfe'de tedlîsin yaygın olmasına yol açan sebepler olarak isnâd faaliyetlerinin yaygınlaşmaması, ıstılahlaşmanın olgunlaşmaması, bazı âlimlerin isnaddan ziyade metinle ilgilenmesi, âli isnad elde etmek istemeleri, itikâdî/siyasî etkenler ile rivâyetlere kendilerine has metodlarını tatbik etmeleri sayılabilir. Dolayısıyla bu dönemde tedlîs yoluyla hadis nakleden Kûfelilerin bu yola tevessül etmelerinin art niyetten ziyade o dönemlerde böyle bir kusurun göndemde olmadığı söylenilebilir. Nitekim bazı râvilerin elde ettikleri rivâyetler için farklı sığa kullanmaya ehemmiyet göstermeleri veya kendilerine rivâyeti nakledenin sorulması üzerine senede yer alan râvileri beyan etmeleri bunu teyit etmektedir.

SONUÇ

Bu araştırma, müdellisleri konu edinen eserlerde zikredilen râvilerin büyük bir kısmının Kûfeli olduğunu göstermektedir. Ele aldığımız Kûfeli müdellisler, İbn Hacer'in tasnifine göre on tanesi birinci mertebede, on beş tanesi ikinci mertebede, on altı tanesi üçüncü mertebede, üç tanesi dördüncü mertebede, on tanesi ise beşinci mertebede yer almaktadır. Mezkûr râvilerden bir tanesi yalancı, dört tanesi zayıf olarak nitelendirilmekte, geri kalanlarının ise bir kısmı muhtelifün fih olmakla birlikte hadis rivâyetinde tevsik edildikleri görülmektedir. Yine bu râvilerden üç tanesi hariç geri kalanların rivâyetleri Kütüb-i Sitte'de yer almaktadır. Böyle bir

bilgiye sahip olunması bu râviler kanalıyla gelen rivâyetlere değer atfetmektedir. Dolayısıyla müdellis râvilerin naklettiği rivâyetlerin toptancı bir şekilde reddedilmesi yerine temkinli yaklaşılarak araştırılmasında ve sonucuna göre zann-ı galip olanın tercih edilmesinde fayda olacağı kanısındayız.

Sonuç olarak Kûfeli müdellislerin kahir ekseriyeti tevsik edilmiş, onlar vasıtasıyla gelen rivâyetler muhaddisler arasında hüsn-ü kabul görmüş ve başta Kütüb-i Sitte olmak üzere hadis kaynaklarında zikredilmiştir. Bu durum Kûfeli müdellislerin birçoğunun vasıtasıyla gelen rivâyetlerle ilgili ön yargılı davranmadan, araştırmalar neticesinde hüccet olarak kullanılmasında bir beis olmadığını söylemeyi mümkün kılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Alâî, Ebû Saîd Selâhaddîn Halîl b. Keykeldî. *Camiu't-tahsil fi ahkâmi'l-merâsil*. Thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi. Beyrut: Âlemü'l-Kutub, 1986.
- Alâî, Ebû Saîd Selâhaddîn Halîl b. Keykeldî. *Kitâbu'l-muhtelitîn*. Thk. Rifat Fevzî Abdülmuttalib-Ali Abdülbasit Mezîd. Kâhire: Mektebetü'l-Hancî 1996.
- Aşikkutlu, Emin. *Hadiste Ricâl Tenkîdi*. İstanbul: İFAV, 1997.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Cabir. *Futûhu'l-buldân*. Thk. Abdullâh Enis et-Tübbâ- Ömer Enis et-Tübbâ. Beyrut: Mevsua'tü'l-Me'arif, 1987.
- Dümeynî, Misfir bin Ğurmullah. *et-Tedlîsü fi'l-hadîs hakikatuhû ve aksâmuhû ve ahkâmuhû ve merâtibuhû ve'l-mevsûfûne bih*. Riyad: y.y., 1992.
- Erul, Bünyamin. "Tedlîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/262-264. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Halebî, Sıbt İbn el-'Acemî eş-Şâfiî. *et-Tebyîn li esmâi'l-müdellisîn*. Thk. Yahya Şefik. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1986.
- Hamevî, Yakût b. Abdullah. *Mu'cemu'l-buldân*. Beyrût: Dâru Sadr, 1988.
- Haîfîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit. *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*. Thk. Zekeriyâ Umeyrât. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971.
- Haîfîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd*. Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2001.
- İrâkî, Ahmed b. Abdurrahîm b. Huseyn Ebû Zur'a Veliyuddîn. *Kitâbü'l-müdellisîn*. Thk. Re'fet Fevzî Abdülmuttalîb-Nâfiz Hüseyin Hammâd. Mansûra: Dâru'l-Vefâ, 1995.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah el-Curcânî. *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*. Thk. Adil Ahmed-Alî Muhammed. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahman er-Râzî. *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1953.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed. *Ta'rifu ehli't-takdîs bi merâtibi'l-mevsûfûne bi't-tedlîs*, thk. Âsım b. Abdullâh el-Karyûtî. Ammân: Mektebetü'l-Menâr, 1983.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed. *Takrîbu't-Tehzîb*. Thk. Âdil Mürşid. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1999.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed. *Târîhü İbn Haldûn*. Thk. Halil Şehâde - Süheyl Zukkâr. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2000.
- İbn Maîn, Ebu Zekeriyâ Yahyâ. *Kitâbu't-târih*. Thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf. 4 Cilt. Mekke: y.y., 1979.

İbn Sa'd, Muhammed b. Muni'. *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*. Thk. Alî Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hancı, 2001.

İbn Hibbân el-Büstî, Muhammed. *Kitabü's-sikât*. Thk. Muhammed Abdu'l-Mu'id Hân. 10 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1973.

İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdullah. *Ma'rifetü's-sikât*. Thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî. 2 Cilt. Kâhire: Matba'tu'l-Medîne, 1984.

Kahraman, Hüseyin. *Kûfe'de Hadis*. Bursa: Emin Yayınları, 2006.

Mizzî, Ebü'l-Haccâc Yûsuf b. ez-Zekî. *Tehzîbu'l-Kemal fî esmai'r-ricâl*. Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt, Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1983.

Nesâî, Ahmed b. Şu'ayb. *Tesmiyetü Meşâyihî Ebî Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. Ali. Ellezîne semî'a minhum ve zikrû'l-müde'llisîn*. Thk. Şerîf Hâtim b. Ârif el-Avnî. Mekte: Dâru'l-Âlem, 1423.

Neysâbü'rî, Muhammed b. Abdullâh b. Hâkim. *Ma'rifetu ulûmi'l-hadîs*. Thk. Ma'zem Hüseyin. Beyrut: Dâru İhyai'l-'Ulûm, 1977.

Özdemir, Veysel. *Tedlîs Değerlendirmelerinde Usûl*, Ankara: İlahiyât, 2014.

Özdemir, Veysel. "Kûfe'de İrsâl ve Tedlîsin Çok Olmasının Gerekçeleri Üzerine". *HADITH / 3* (Şubat 2020): 7-35.

Özdemir, Veysel. "Ebû Hureyre'ye Yöneltilen Tedlîs İsnâdı Bağlamında Sahâbe Zamanında Tedlîsin İmkân ya da İmkânsızlığı" *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sabâbe-II -Sahâbe ve Rivâyet İlimleri- Tebliğ ve Müzakereler*. 297-324, 2016.

Sandıkçı, Kemal. *İlk Üç Asırda İslâm Coğrafyasında Hadîs*. Ankara: DİB, 1991.

Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Muhammed. *Esmâü'l-müde'llisîn*. Thk. Mahmud Muhammed Mahmud Hasen Ensâr. Beyrut: Dâru Cil, 1992.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu't-Taberî*. Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. 11 Cilt, Kahire: Daru'l-Me'arif, 1967.

Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ b. Hammâd. *Kitâbü'd-duafâi'l-kebîr*. Thk. Abdulmut'î Emîn Kal'acî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. 4 Cilt. Thk. Alî Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1963.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*. Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1988.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Tezkiretü'l-huffâz*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.